jući lažne, pseudonaučne teorije buržoaskih historičara uopće, a fašističkih napose. No upravo zato što je cijenimo i poštujemo, moramo odbiti da priznamo kao njezinu tekovinu ono, što nije na potrebnoj naučnoj visini.

Naš čitalac moći će iz Slavjanskog sbornika naučiti o svojoj prošlosti tek vrlo malo i morat će ga upotrebljavati samo s najvećim oprezom, uzimajući u obzir spomenute nedostatke. »Slavjanski sbornik« izvršio je donekle svoj zadatak, obavještavajući kako-tako sovjetskog čitaoca o dijelu naše prošlosti. Da bi se, međutim, sovjetska javnost doista upoznala s našom historijom, bit će potrebno, da se njezin prikaz osniva na istinitim činjenicama, jer bez njih ne može biti marksističke analize historijskog zbivanja,

Fedor Moačanin

O NEKIM OSNOVNIM PROBLEMIMA ČETRDESETOSME

Povodom pisanja dra Radonića o patrijarhu Rajačiću i o revoluciji 1848/49

U vrijeme, kada nova historiografija vrši napore oko ispitivanja i rješavanja problema naše Četrdesetosme, radnja akademika Jovana Radonića »Patrijarh Josif Rajačić i general Djuro Rukavina. Povodom stogodišnjice srpskog ustanka 1848 godine«[1] zaslužuje u mnogom pogledu punu pažnju. To je u izdanjima jedne od naših *novih* akademija prva rasprava o ovom pitanju; nju je, nadalje, napisao jedan od glavnih predstavnika naše stare, građanske historijske znanosti; ovaj Radonićev rad, osim toga, ne raspravlja samo o odnosima između patrijarha Rajačića i generala Rukavine (kako je to izneseno u naslovu ove rasprave), nego zahvaća u najširu problematiku naše Četrdesetosme i daje ocjenu ne samo pojedinih ličnosti (Rajačića, Jelačića i dr.), nego i kategorički sud o ulozi čitavog srpskog, hrvatskog i mađarskog pokreta, o odnosima tih pokreta među sobom i prema Austriji, o uzrocima propasti srpskog ustanka. Stanovište, što ga dr. Radonić zauzima prema ovim problemima, njegovi sudovi o krupnim nacionalnim, društvenim i političkim zbivanjima u doba revolucije — toliko su neobični i s metodološke i sa sadržajne strane, da je vrijedno podrobnije se s njima upoznati.

I

O NAUČNOM METODU AKADEMIKA RADONIĆA

Puka, naroda, seljaka, građanstva, prostih vojnika, kao povijesnoga faktora — u raspravi dra Radonića gotovo i nema.[2] Za ovog historičara isto tako ne postoje klase, ni njihovi predstavnici, ni klasne, ekonomske suprotnosti, ni društvene borbe.

[1] Prikazano na I. skupu Odeljenja društvenih nauka 16. marta 1948. god. — Glas Srpske Akademije Nauka CXCIII, Odeljenje društvenih nauka 96, Beograd 1949., strana 141—243.

[2] Gotovo sav Radonićev »historijski svijet« sačinjavaju: dva cara, jedna nadvojvotkinja sa svojim mužem i dva-tri princa, po jedan: knez, ban i patrijarh, nekoliko vladika i jedan dvorski kapelan, pet-šest ministara, desetak generala i jedan »lakomisleni« pukovnik (poljski revolucionar), dva tri grofa i tri četiri barona s nekolicinom običnih plemića, jedna grofica i jedan »nestalan« smušenjak (patrijarhov protivnik Stratimirović) i, sasvim u pozadini, neki mutni »inteligentni redovi« — to su uglavnom, Radonićevi nosioci svega revolucionarnog zbivanja iz godine 1848/49, glavni i tako reći jedini junaci četrdesetosmaške drame.

U tom pogledu je autor savršeno uspio da se održi na onoj idealističkoj visini bivše kraljevske akademije od prije oslobođenja, — sa koje se ne vide ovako grube, vulgarne materijalističke stvari, kao što su ekonomski interesi i sitničavi, sebični socijalni sukobi.

Svoje stopostotno idealističko shvaćanje historije dr. Radonić potvrđuje i na drugi način: i praktično i teoretski.

Carski, banski, patrijaršijski i ministarsko-generalski vrhovi društva suvereno odlučuju o događajima po svojoj slobodnoj volji. O utjecaju brojnih promjena u odnosima između kontrarevolucionarnih i revolucionarnih snaga na unutrašnjem i na međunarodnom planu, o postojanju jedne čvrste generalne političke linije nosilaca kontrarevolucije od njezina prijelaza u napadaj početkom druge etape, o povezanosti društvene elite s reakcijom i o njenom služenju toj reakciji, o neminovnosti i zakonitosti klasne borbe, koja se vodi između vladajućih i ugnjetenih društvenih slojeva, o uvjetovanosti djelovanja pojedinih društvenih grupacija, političkih stranaka, pa i pojedinaca od toga, kojoj klasi pripadaju ili služe; o tome da se korijeni političkih shvaćanja nalaze u društvenim odnosima onoga vremena, — o svemu tome u ovoj radnji nema ni pomena.

Kod Radonića je gotovo svaki od visoko postavljenih pojedinaca potpuno nezavisan i u zauzimanju političkog stava i u političkoj aktivnosti. Sve zavisi samo o odgoju, karakteru, obaviještenosti i ličnim simpatijama ili antipatijama svakog takvog pojedinca. Na taj način sluge jedne i iste strane, bečke kontrarevolucije u ovom slučaju (i to u vrijeme kad ona organizirano prelazi u generalni napadaj) — austrijski ministri, carski generali i komesari, imaju svoja posebna shvaćanja, koja su često među sobom oprečna, svaki od tih pojedinaca vodi, po svom nahođenju i po svom osvjedočenju, svoju vlastitu, samostalnu politiku.

S druge strane, autor je svoj idealistički prezir prema materijalističkom shvaćanju historije izrazio i principijelno: pišući svoju veliku raspravu (na preko stotinu strana), on ni na jednom mjestu nije upotrebio ni jedno historijsko-materijalističko djelo, ni jednu marksističku studiju o revoluciji 1848/49. A takvih radova, i starijih i novijih, ima i u njemačkoj, i u mađarskoj, i u češkoj pa u posljednje vrijeme i u sovjetskoj literaturi. Bez poznavanja osnovnih rezultata marksističke historiografije sasvim je nemoguće danas naučno pisati o Četrdesetosmoj, a isto je tako nemoguće pravilno postaviti i riješiti bilo koji krupniji problem četrdesetosmaških revolucija.

A literatura, što ju je dr. Radonić upotrebio, začuđuje svojim siromaštvom i svojom beznačajnošću. Iz goleme buržoaske historiografije, koja tretira revolucije u podunavskim zemljama, iz brojnih zbirki dokumenata, bogate memoarske literature, studija — nije tu, osim Thimova djela — uzeta u obzir ni jedna jedina ozbiljna monografija o samoj Četrdesetosmoj; autor se pretežno služio nekim priručnicima, općim pregledima svjetske, mađarske ili hrvatske povijesti, ili nekim sasvim zastarjelim djelima, koja nemaju nikakve naučne vrijednosti, zatim je upotrebio tri autobiografije i tri-četiri članka, koja su bez naročitog značaja; na taj način i u ovoj veoma malobrojnoj literaturi nalaze se svega dvije tri solidnije knjige.

Najčudnije je međutim to, da akademik Radonić u svojoj raspravi, koju je »prikazao« na skupu Akademije i koju štampa u Akademijinu naučnom organu, u bilješci među upotrebljenom literaturom navodi — enciklopedije i leksikone. I to Stanojevićevu, u kojoj su ličnosti i problemi iz Četrdesetosme gotovo po pravilu obrađeni sasvim nenaučno, — i Révaijev mađarski leksikon! (Ovaj posljednji Radonić citira čak i dvaput). A kad se poziva na ove leksikone? Onda, kad piše o jednoj od dvije glavne ličnosti svoje rasprave, o generalu Rukavini. I ne samo da leksikone uzima kao izvor za podatke o njegovu životu, nego se i konačni Radonićev sud o ovom generalu poklapa uglavnom s onim, što je napisano u leksikonu — o čemu će niže još biti govora.

Od tri upotrebljene autobiografije Radonić se najčešće poziva na onu generala Dj. Stratimirovića.[2] Ova mnogo kasnije i u sasvim promijenjenim okolnostima napisana sjećanja generala Stratimirovića na onog Stratimirovića iz ustaničkog Glavnog odbora, koji 1848/49 vodi opoziciju protiv patrijarha kao sluge austrijske kontrarevolucije — često nemaju dokumentarnu vrijednost, jer su tu sa generalskog stanovišta i interesa retuširane mnoge bitne historijske činjenice.

Svoj glavni izvor, Thimovo djelo[3] (na koje se poziva oko devedeset puta), akademik Radonić upotrebljava na sasvim neobičan način. On ne zna ni za one najbitnije rezultate Thimova istraživalačkog rada, koji su, dokazani brojnim dokumentima, sasvim neosporni i za ocjenu srpskog ustanka u prvoj etapi revolucije naročito značajni, — pa u svojoj radnji daje o onim istim problemima, koje je Thim definitivno raspravio, takve (nedokumentirane i proizvoljne) sudove, koji se nalaze u potpunoj suprotnosti s Thimovim. Nema nikakve sumnje, da dr. Radonić prvi svezak Thimova djela (veliku monografiju o srpskom ustanku) nije pročitao (u svojoj raspravi on se na taj tom i ne poziva), dok je iz drugog i trećeg toma upotrebio samo neka dokumenta, a cjelovit dokumentarni materijal, iznesen u ovim sveskama, uopće ne uzima u obzir.

Što se tiče štampane izvorne građe, nju akademik Radonić uopće ne upotrebljava. Ne samo da se nigdje ne poziva ni na jedne četrdesetosmaške novine, na suvremene plakate ili brošure, — nego se iz čitavog sadržaja njegove rasprave jasno vidi, da svu ovu bogatu i za donošenje pravilnog suda o našoj Četrdesetosmoj neobično značajnu građu ne poznaje, odnosno ne uzima u obzir.

Pisanu, arhivsku izvornu građu iskoristio je u sasvim nedovoljnoj mjeri. Osim »Djejanija naroda serbskoga i patrijarha 1848/49« u arhivu Srpske akademije nauka, odakle je upotrebio tridesetak dokumenata, — on se na građu, koja se čuva u Državnom arhivu u Beogradu, poziva u vezi sa svega tri-četiri dokumenta, iz Arhiva Matice Srpske upotrebljava samo jedan dokumenat, iz Arhiva grada Sombora isto tako samo jedan spis. (Poznato je međutim, da se i u Državnom arhivu u Beogradu i u Matičinu u Novom Sadu čuva veliki broj četrdesetosmaških spisa.) Iz Vojvođanskog Državnog Arhiva u Novom Sadu, kao ni iz Arhiva Jugoslavenske Akademije, iz Nadbiskupskog arhiva i iz Državnog arhiva u Zagrebu nije upotrebio ni jedan jedini dokumenat.

Dr. Radonić u svojoj raspravi daje ocjenu i o ulozi hrvatskog pokreta i Jelačića, o Graničarima, o srpsko-hrvatskim odnosima, — a o svemu tome jedva da se može reći bilo šta točno i pravilno — bez konzultiranja bogate arhivske građe, koja se čuva u pomenutim zagrebačkim arhivima. (Od naročitog su značaja »Narodna zahtijevanja«, pisma bečkog ministra Kulmera Jelačiću, Ožegovićeva, Schwarzenbergova, Bachova pisma, korespondencija Haulik-Kulmer-Apponyi.)

Ostavljajući ispitivanje Radonićevih sudova i ocjena za kasnije, mi ćemo se ovdje zadržati samo na nekim sporednijim i za izvođenje autorovih zaključaka nebitnim netočnostima, kojima obiluje ova rasprava. Govoreći o septembarskim događajima Radonić između ostalog piše: »11 septembra 1848 prešao je Jelačić Dravu, zauzeo Međumurje i proglasio ga sastavnim delom Hrvatske, a odgovorna mađarska vlada, s Lajošem Baćanijem na čelu, dala je odmah ostavku. Mađarski zemaljski sabor poverio je posle toga vođenje državnih poslova Lajošu Košutu, a 16 séptembra izabrao ga pretsednikom odbora za odbranu zemlje (honvédelmi bizottmány)«. (str. 208) Samo u ovih par rečenica dr. Radonić iznio je čitav niz netočnosti. Nije »mađarski zemaljski sabor poverio *posle toga* (t. j. poslije 11 septembra, op. V. B.) vođenje državnih poslova Lajošu Košutu«, nego je naprotiv odmah »posle toga«, već 12. IX., Batthyány obavijestio mađarski sabor, da mu je palatin

[2] »Was ich erlebte.« Wien — Leipzig 1911.

[3] »A magyarországi 1848—49 — iki szerb fölkelés története«. Irta és kiadta Dr. Thim József, 3 sv., Budapest 1940, 1930, 1935.

ponovno povjerio predsjedništvo vlade, sa čime se je sabor jednoglasno složio. 15 .IX. car i kralj Ferdinand je odobrio sastavljanje nove vlade Batthyányju. 16. IX. na zahtijevanje čitavog sabora, a naročito ljevice, Batthyány se prima predsjedništva vlade. Nije, nadalje, točno, da je mađarski sabor 16 septembra izabrao Kossutha za predsjednika »Odbora za odbranu zemlje«, jer tada takav odbor uopće još i ne postoji, — nego je nasuprot tome točno, da je predsjednik vlade Batthyány 17. IX. saopćio saboru članove svoje nove vlade, i da je sabor prihvatio tu vladu, uprkos tome, što je ona bila sastavljena *bez Kossutha* (članovi ove vlade bili su Giczy Kálmán, Szentkirályi Mór, Erdödy Sándor, Vay Miklós, Kemény Dénes, Eötvös József i Mészáros Lázár). Tek 22. IX. izabran je Odbor za odbranu zemlje (članovi su mu Kossuth, Nyáry, Madarász, Pálffy i Zsemberi), — ali ni tada taj odbor nema nikakvu drugu kompetenciju, nego samo da bude neka vrsta informativnog organa i veza između Batthyányja i sabora. Ministar predsjednik Batthyány napustit će vlast tek 1. X., a sabor će tek 8. X. povjeriti vrhovnu upravu zemlje Odboru za odbranu

Iako dr. Radonić takvo svoje krivo iznošenje činjenica ne iskorišćuje ni za kakav svoj vlastiti zaključak, ipak su ovakve netočnosti značajne za ocjenu razvoja situacije u Mađarskoj. Za mađarsku revoluciju je od bitne važnosti baš mjesec septembar. To je prekretnica mađarskoga pokreta, prava mađarska revolucija zapravo otpočinje posljednjih dana ovoga mjeseca (28-og, kada peštanski puk ubija carsko-kraljevskog komesara generala Lamberga). Činjenica, da kroz čitav ovaj mjesec (sve do 1. X., kada Batthyány podnosi definitivnu ostavku) i mađarska vlada i opozicija pa i krajnja saborska ljevica vrše zajednički očajne napore, da se Mađarska održi na dotadanjim pozicijama legalnosti i lojalnosti prema Austriji i dinastiji (na kojim pozicijama se ona dosljedno nalazi još od kraja marta, odmah poslije ugušivanja pokreta peštanskih revolucionara od 15. III.), — ta činjenica je veoma značajna za ocjenu mađarskog pokreta, a ovakvo njeno izvrtanje prikazuje u krivom svijetlu jedno od najvažnijih razdoblja Četrdesetosme.

Na str. 209 Radonić tvrdi: »19. aprila (1849, op. V. B.) objavio je Košut u Debrecinu-kamo se iz Pešte preselila mađarska vlada, detronizaciju habzburške dinastije i proglasio Ugarsku za nezavisnu državu«. U stvari detronizacija Habzburga i proglašenje mađarske nezavisnosti izvršeno je na sjednici mađarskog sabora 14. aprila (Toga dana, poslije proglašenja nezavisnosti, izabrao je sabor jedan odbor, koji je imao da izvrši stilizaciju donesenih odluka; taj odbor podnio je svoj izvještaj 19. IV.).

Govoreći o oktrojiranom ustavu od 4. III. 1849 Radonić na str. 179 tvrdi: »Njemu je još pri rađanju dosuđen bio kratak vek, jer je ukinut bio već 31 decembra 1851«, — a tek na str. 202—203 piše: »... Švarcenbergova Austrija bila je na pomolu i, kao takva, potpuno se demaskirala s krajem 1830 ukidanjem oktrojisanog ustava od 4. marta«. Ali dok bi ovdje u prvom slučaju mogla biti po srijedi neispravljena štamparska pogreška, dotle je štetnost nepreciznog, netočnog izražavanja na str. 150 sasvim očita: »Pobeda staroga maršala Radeckoga u Italiji kod Kustoce, 25. jula 1848, koji je primorao sardinskoga kralja Karla Alberta da napusti Lombardiju i sklopi primirje, uticala je silno na razvoj događaja. Bečki dvor, ohrabren, zauzima *sada*[4] odlučno držanje prema Mađarima. Sve važnije odluke mađarskog parlamenta, koji se sastao bio 5 jula 1848, počeo je da odbacuje. Razjareni Košut predložio je *onda* saboru da se ugarski pukovi opozovu iz Italije, *našto* je Beč odgovorio uspostavom Jelačića u banskom dostojanstvu«. — Šta znači ovo »*sada, onda, našto*«, koje vrijeme se obilježava tim riječima? Da li ono poslije 25. jula (poslije pobjede Radeckoga) ili ovo poslije 5. jula (poslije sastanka mađarskog parlamenta)? Sve to nije sasvim jasno, — ali se ipak ne može drukčije shvatiti, nego da bečki dvor zauzima odlučno držanje prema Mađarima, i odbacuje sve važnije odluke njihovog parlamenta, i da Košut predlaže saboru opozivanje vojske iz Italije, i da Beč uspostavlja Jelačića — *sada*, u julu,

[4] Sve riječi u ovom citatu podcrtao V. B.

neposredno poslije 5. ili 25. VII. 1848 godine! — A sve to nije točno. *Sada,* u julu, mađarski sabor, na naročito zalaganje Kossuthovo, donosi zaključak, da se vojskom i novcem pomogne austrijski rat protiv talijanske revolucije, a da, za uzvrat, dinastija i Austrija pomogne mađarskoj vladi da uguši rebelski srpski i hrvatski pokret; *sada* u julu dakle još traje savez između legalne i lojalne mađarske vlade i bečkoga dvora. Sada, u julu, Jelačić je još uvijek svrgnut, a Hrabowsky je komesar za Hrvatsku i Slavoniju, austrijske carske trupe pod zapovijedu mađarske vlade ratuju protiv *srpskih buntovnika* u Vojvodini, — a takvo stanje traje ne samo u julu, nego i u augustu, Jelačić se pak uspostavlja u banskom dostojanstvu tek 4. septembra 1848.

Ovakvim nepreciznim, mutnim određivanjem termina kod čitalaca se stvaraju krivi pojmovi o nekim ponajvažnijim pitanjima revolucije, kakva je, naprimjer, etapnost mađarskoga i našega pokreta.

O nepoznavanju čak i nekih osnovnih četrdesetosmaških činjenica akad. Radonić daje dokaza pišući o Mihajlu Tančiću: »Još više je netrpljiv prema Srbima konservativni grof Đorđe Aponji (Apponyi), raniji ugarski kancelar. Po njemu, ceo pokret na jugu izazvan je spolja s planom da se ostvare skrivene komunističke i antidinastične namere... Namera je vođa pokreta, *gde je svakako mislio na Stančića* (podcrt. V. B.) — da se dočepaju velikih poseda, dakle da organizuju rat sirotinje protiv bogataša, da raskomadaju Ugarsku, da potresu monarhičan princip i izazovu raspad Monarhije.« (str. 197) Stančić (Tančić), iako porijeklom Hrvat, nije imao nikakve veze sa srpskim (ni sa hrvatskim) pokretom, nego je stajao na čelu mađarskih nezadovoljnih seljaka. (Svrstati Tančića među vođe vojvođanskog srpskog ustanka može samo onaj, tko nije na čistu ni sa srpskim ni sa mađarskim pokretom iz god. 1848/49.)

Rasprava dr. Radonića sadrži i nelogična zaključivanja i isto takve stilizacije. Pišući o knjizi Fényes Eleka (»Magyarország statistikája«), koja knjiga je, u tri sveska, izišla u Pešti 1841—1843. Radonić kaže: »Ne treba smetnuti s uma da je Fényes bio visoki činovnik u ministarstvu unutrašnjih dela t. zv. mađarske odgovorne vlade i da, kao takav, nije bio dovoljno objektivan prema narodnostima u Ugarskoj.« (str. 192) Mađarska odgovorna vlada obrazovana je u proljeće 1848, i jer je tada bio njen viši činovnik Fényes nije mogao sedam godina ranije (kad ta vlada nije postojala, a ni on kao njen činovnik) da bude objektivan prema narodnostima!

Ili, na str. 180, ova rečenica: »Hrvati, kao i Mađari, negodovali su što je ustav (oktrojirani od 4. III. 1849, op. V. B.) donesen bez saradnje hrvatskoga sabora, što je ustav prožet germanskim duhom, što je Vojna Granica odvojena od Hrvatske i Slavonije i što se novim ustavom sprečava hrvatski uticaj u Bosni i Srbiji.« *Mađari* su dakle godine 1849-e (kada se nalaze u ratu s Hrvatima) negodovali zato, što je oktrojirani ustav donesen bez saradnje hrvatskoga sabora... i što je Vojna Granica odvojena od Hrvatske i t. d. — Jasno je, da to autor nije htio reći. Ali je sasvim nejasno, *što* je on zapravo htio da nam kaže.

I prijevodi dokumenata u raspravi dra Radonića gotovo po pravilu nisu točni. Tako, na primjer, na str. 227, mađarski original od jedanaest redaka preveden je tako, da je iz njega izostavljeno osam riječi[5] (gotovo na svaki redak po jedna riječ!), iako Radonić svoj srpski prijevod uvodi ovako: »Srpska Vojvodina, srpski zemaljski sabor, i slične sanjarije, *pisao je on* (Kossuth) 21 maja Percelu...« što znači, da u prijevodu točno donosi ono, što je Kossuth u originalu napisao. — Na str. 215, stavljajući tekst srpskog prijevoda među navodnike, kondicional prevodi krivo s indikativom (»lehet kötve« znači »može biti vezan«,

[5] Iz prvog retka originala izostavljena je riječ *tehát;* iz četvrtog *szerb* (ispred »provinciális«) i *mert;* iz petog *ország földjén vegyesen;* iz osmog *nemzetiségük;* iz desetog *legfeljebb.*

a ne. kao što Radonić prevodi, »vezan«), izostavlja riječi »kao Hrvati« — premda se radi o jednom veoma značajnom Kossuthovu pismu o uvjetima izmirenja sa Srbima, gdje je prijeko potrebno dati precizan prijevod, to više, jer malo tko od naših čitalaca znade mađarski. — I na str. 153 i 209 poneke riječi ili su krivo prevedene ili izostavljene.

Istini za volju treba naglasiti, da se ni u jednom od ovih slučajeva ne radi o svijesnom izvrtanju smisla, o prekrojavanju originala s pomoću svojevoljnog prijevoda, — nego samo o netočnom prevodilačkom poslu.

Još jedno znatno obilježje Radonićeva metoda rada sastoji se u tome, da on nije pristaša buržoaskog objektivizma, gomilanja, »nepristranog« iznošenja historijskih činjenica, bez bilo kakvog opredjeljivanja prema historijskom zbivanju, o kome se piše. Nasuprot tome, akademik Radonić zauzima odlučan, dosljedan stav prema događajima i pojavama koje prikazuje. On je u svojoj raspravi o Četrdesetosmoj odlučno na strani patrijarha i visokog (pravoslavnog) klera protiv svjetovnjaka, »inteligentnih redova«, — »naročito mlađih«, koji se čak usuđuju i da oponiraju patrijarhu; on je na strani reakcionarnih (talentiranih, savjesnih, junačkih) generala protiv »lakomislenih« poljskih oficira rebela; on je za desnicu, a protiv ljevice i na unutrašnjem i na međunarodnom planu četrdetosmaškog zbivanja.

II

REZULTATI RADONIĆEVA METODA RADA

Rasprava dra Radonića može da posluži kao školski primjer za to, kakvi se sve rezultati postižu, kada se ovako piše povijest: na bazi idealističkog shvaćanja historije, uz nepoznavanje najbitnije literature i izvora, uz neprecizno baratanje činjenicama i dokumentima i s ovakvom tendencioznošću.

1

Radonićeva ocjena vojvođanskog srpskog ustanka i mađarskog pokreta u prvoj etapi revolucije

Jedna od osnovnih teza dra Radonića, koju on ponavlja u nekoliko varijanata, sastoji se u tome, da je ustanak vojvođanskih Srba *od samog početka* bio na strani Beča, da je služio austrijskoj kontrarevoluciji, dok je, suprotno tome, mađarski pokret, isto tako *od samog početka,* bio protiv Habzburške dinastije i bečke vlade, a da su nosioci tog pokreta, mađarsko srednje plemstvo, još i u predrevoluciono doba, bili u svakom, pa i u socijalnom pogledu apsolutno napredni.

»Bečki dvor, preplašen i zbunjen akcijom revolucionarnih elemenata u Beču i zahtevima Mađara, s olakšanjem u duši prihvatio je, dabogme oprezno, vrlo rado pokret na slovenskom jugu.« (str. 147)

»Ali blagodareći organizatorskim sposobnostima glavnog srpskog komandanta, Đorđa Stratimirovića, i docnijoj pomoći Srbije u dobrovoljcima, novcu i oružju, srpska vojska odolevala je pritisku (mađarskom op. V. B.), te je svojim uspesima na jugu dala vremena Austrijancima da se bolje spreme za rat protiv Mađara.« (str. 150)

S druge strane, Radonić tvrdi, kako je još u prvoj etapi revolucije »mađarska odgovorna vlada težila da Mađare osigura od habzburške dinastije i Bečke centralne vlade« (str. 146), — a o mađarskom srednjem plemstvu piše: »... to plemstvo, pod uticajem liberalnih ideja sa zapada, u prkos protivljenju većine feudalnih aristokrata, osetilo je potrebu da izmeni socijalne prilike u dotle feudalnoj Ugarskoj, te je na svojim staleškim saborima u Požunu 1836—1844, 1847/48 preduzelo mere da postepeno reformiše stare feudalne

odnose u zemlji. 1848 otišlo je ono tako daleko da je, na zaprepaštenje visokog mađarskog plemstva, usvojilo princip da seljake-kmetove, dakle široke mase naroda, oslobodi od dojakošnjih dažbina i kuluka i pruži im mogućnost da stanu na svoje noge.« (str. 146)

Radonićevu tvrdnju, da je uloga srpskog pokreta od samog početka bila proaustrijska, kontrarevolucionarna (da je taj pokret od početka pomagao Austriju i bio podržavan od nje), a da je, s druge strane, mađarska vlada isto tako od samog početka bila revolucionarna i protivaustrijska — tu tvrdnju danas više ne treba pobijati, jer je njenu neistinitost, što se tiče uloge mađarske plemićke vlade u prvoj etapi revolucije, definitivno dokazala mađarska moderna, a naročito marksistička literatura (radovi Szabó Ervina, Révai Józsefa, Mód Aladára, Ember Győzőa, Nemes Dezsőa, Hanák Pétera, Waldapfel Józsefa i drugih),[6] — a da srpski pokret u svojoj prvoj etapi nije imao ništa zajedničko s Austrijom i bečkim dvorom, potpuno je utvrđeno objavljivanjem Thimovih zbirki dokumenata i njegovih studija o ustanku vojvođanskih Srba.

Ne samo na osnovi arhivske građe, nego i na temelju objavljenih dokumenata i literature danas je neosporno utvrđena činjenica, da je u prvoj etapi Četrdesetosme (od proljeća do jeseni 1848-e, od ugušivanja peštanskog revolucionarnog pokreta u drugoj polovici marta, do ubijstva generala Lamberga krajem septembra) mađarska plemićka Batthyányjeva vlada držala s bečkim dvorom i Austrijom, da je u zajednici s njima, a s pomoću carske austrijske vojske, ugušivala kako revolucionarne pokrete mađarskih seljaka i peštanskih demokrata tako i oslobodilačku borbu nemađarskih naroda (Srba,Hrvata, Slovaka, Rumunja).

To je doba, kada vođa mađarskog srednjeg plemstva Kossuth radi na spasavanju habsburške dinastije, koju ugrožavaju revolucionarni pokreti bečkoga puka; predsjednik i većina članova tadašnje mađarske vlade zastupaju dosljedno politiku vjernosti i lojalnosti prema dvoru i austromađarske zajednice i saveza pod svaku cijenu (zato će ta vlada već u septembru, kada se sukob između Austrije i Mađarske javio kao neminovan, podnijeti ostavku, a njen predsjednik Batthyány 1. X. i definitivno odstupiti).

U toj prvoj etapi pokreta mađarska vlada uz odobrenje mađarskoga sabora zdušno pomaže svojom vojskom austrijsko ratovanje protiv talijanske revolucije, dok s druge strane austrijski dvor i carska vojska pomaže mađarsku vladu u ugušivanju revolucionarnih pokreta i mađarskih pobunjenika i slavensko-rumunjskih ustanika u Ugarskoj (u Vojvodini, u Slovačkoj, u Erdelju).

Kada je srpski pokret 12. VI. 1848 izbio u otvoreni oružani ustanak, on je imao da se bori protiv ujedinjene austro-mađarske vojske, a komandant te vojske, carsko-kraljevski komesar general Hrabowsky, napadajući na centar ustanika, na Srijemske Karlovce, imao je za cilj da ugušujući srpski pokret povrati staro predožujsko stanje, da uspostavi socijalno-ekonomsku vladavinu spahija i staru političku vlast plemićke županije.[7]

[6] Szabó Ervin: »Társadalmi és pártharcok a 48/49 — es magyar forradalomban«. Bécsi Magyar Kiadó. Bécs 1921. — Révai József: »Marxismus és magyarság«. Szikra kiadás. Budapest 1946. — Mód A: »Pártharock és a kormány politikája 1848—49 — ben«; Ember Gy.: »Magyar parasztmozgalmak 1848—ban«; Nemes D.: »A munkásság az 1848—49—es forradalomban«; Hanák P.: »A magyar szabadságharc és a Habsburg-monarchia elnyomott népei«; Waldapfel J.: »Költők a forradalomban« (Radovi Móda, Embera, Nemesa, Hanáka i Waldapfela objavljeni su u zborniku: »Forradalom és szabadságharc 1848—49« Szikra Kiadás. Budapest 1948, str. 574.). Vidi o tome i moj rad »*Uloga podunavskih slavenskih naroda 1848—49 u svjetlu novih istraživanja sovjetske historiografije* u Historijskom zborniku I., Zagreb 1948., broj 1—4, str. 47—66, i moju knjigu: *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1948/49.* Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 39, Zagreb 1949.

[7] Vidi Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49,* str. 246—247 i 252—255.

Boriti se protiv te zajedničke mađarsko-austrijske vojske *u to doba* značilo je privezati te trupe, spriječiti njihovo odašiljanje na talijansko ratište, značilo je biti na strani revolucije, jačati, pomagati revolucionarne snage, a slabiti kontrarevolucionarne — i na međunarodnom planu, — a na planu unutrašnje politike ta borba srpskih ustanika u prvoj etapi pokreta značila je borbu protiv kontrarevolucionarnih nastojanja mađarske plemićke vlade, da i s pomoću austrijske carske vojske održi feudalni društveni poredak.

S druge strane isto je tako historijski utvrđena činjenica, da mađarsko srednje plemstvo, koje će u zajednici s nekim predstavnicima višega plemstva preuzeti u proljeće 1848 vlast u Mađarskoj — nikad nije bilo u socijalnom pogledu napredno, demokratsko, nego je naprotiv i u predrevoluciono doba i za trajanja revolucije išlo isključivo za tim, da, upotrebljavajući najrazličitija sredstva (od vojničkih egzekucija do lažnih, prijevarnih liberalnih zakona, čije ostvarenje je sistematski sprečavano) pod svaku cijenu održi svu, i političku i ekonomsku vlast u svojim rukama, da na svaki način sačuva svoje feudalne privilegije.[8]

Na osnovi čega je dr. Radonić došao do svojih zaključaka o međusobnim srpsko-mađarsko-austrijskim odnosima u prvoj etapi revolucije i o karakteru mađarskoga srednjeg plemstva, — koji zaključci su potpuno suprotni historijski utvrđenim činjenicama —, nije nam jasno, jer on ne daje nikakvu prihvatljivu argumentaciju ove svoje teze. (Na str. 148. poziva se na jednu Kossuthovu proklamaciju iz marta 1849, — a poznato je, kako su Marks i Engels još pedesetih godina prošlog, a E. Szabó početkom ovog stoljeća jasno dokazali, da se Kossuthovim izjavama ne može pridavati nikakva vjera).[9]

Čitava ova Radonićeva koncepcija može se danas bazirati još samo na reakcionarnim hvalospjevima plemstvu, na pričama feudalaca o velikodušnosti mađarskoga plemstva (a te priče je onako slavno pobio Petőfi još godine 1848-e) s jedne strane, — a s druge: na potpunom nepoznavanju razvojnih etapa, kroz koje prolaze svi četrdesetosmaški pokreti, pa i mađarski, koji tek potkraj septembra 1848-e prelazi na pozicije revolucije, pošto se je kroz prvih šest mjeseci Četrdesetosme nalazio na liniji legalnosti, lojalnosti i saveza s habsburškom dinastijom i Austrijom.

Prije desetak godina Radonić je napisao bez ikakvih naučnih pretenzija jednu prigodničarsku radnju o patrijarhu Rajačiću.[10] Veoma je zanimljivo, da se akademik Radonić u ovom svom radu (koji ni sam ne sadrži nikakvih, dotle nepoznatih činjenica ili novih rezultata o Četrdesetosmoj) nalazi mnogo bliže istini, nego u strogo »naučnoj« akademskoj raspravi iz 1948.

Godine 1938 Radonić je ovako postavljao uzajamne srpsko-mađarsko-austrijske odnose.

Iznoseći jedan od dokumenata o tome, kako je bečka vlada, u prvoj etapi revolucije, bila protiv srpskog pokreta, kako je smatrala ustanički zahtjev za vojvodom ilegalnim i davala Radetzkom upute, da odbije srpsku deputaciju, — dr. Radonić konstatira: »Iz ovoga odgovora Bečke vlade vidi se jasno kakvo će stanovište ona da zauzme u srpskom pi-

[8] Vidi već navedena djela E. Szabóa, J. Révaija i citirane radove Gy. Embera, A. Móda, D. Nemesa.

[9] Vidi *Der Briefwechsel zwischen Friedrich Engels und Karl Marx 1844 bis 1883*, Herausgegeben von A. Bebel und Ed. Bernstein, Erster Band. Zweiter Abschnitt 1850 bis 1853, Stuttgart 1919, i Zweiter Band, Dritter Abschnitt 1854 bis 1860, Stuttgart 1919«, — i studije Szabó Ervina u knjizi *Marx és Engels válogatott művei.*

[10] Dr. Jovan Radonić, *Patrijarh Josif Rajačić. Povodom 90-godišnjice srpskog pokreta 1848—49.* — Slike iz istorije i književnosti, Beograd 1938, str. 315—371. Preštampano iz 349. knj. »Letopisa Matice Srpske«.

tanju«.[11] Za njega je dakle prije deset godina još bilo jasno, da je austrijska vlada zauzela negativan, neprijateljski stav prema srpskom pokretu u prvoj etapi ustanka.

U istoj radnji Radonić između ostalog iznosi i ove činjenice: »U Inzbruku je Rajačić s deputacijom bio loše primljen od cara Ferdinanda... Car je, dakle, 19 juna odbio da potvrdi odluke Majske Skupštine, istaknuvši da je Skupština bila nezakonito i samovlasno sazvana.« »Razočaran i s bolom u duši napustio je Rajačić s drugovima Inzbruk«[12] Tu Radonić nadalje govori i o tome, kako je Rajačić »posle onakvog dočeka u Inzbruku... na navaljivanje Baćanji-Košutove vlade, zbačen bio sa mitropolitskog dostojanstva...«[13]

Za Radonića je 1938 bilo dakle jasno i to, da su ljeti 1848 mađarska vlada i austrijski car zajednički nastupali protiv srpskog pokreta. (Zbog toga ne samo da dvor nije priznao izbor Rajačića za patrijarha, nego je ovaj kao predstavnik rebelskog pokreta bio svrgnut čak i sa položaja mitropolita.)

Četvrto poglavlje ovog ranijeg Radonićeva rada o Rajačiću ima naslov »Promena situacije na dvoru u korist Srba i Hrvata.« Iz tog poglavlja jasno proizlazi, da se negativno držanje dvora prema južnoslavenskim pokretima u prvoj etapi, počelo da mijenja tek koncem augusta. »Pre nego što je Jelačić s vojskom prešao Dravu, on je očajnoga Rajačića obavestio o promeni situacije na dvoru. 16 avgusta po st. (28. VIII. po novom; op. V. B.) piše on Rajačiću iz Zagreba: »Kod carskog dvora priznata je pravednost naše stvari, i to ne samo hrvatske nego i srbske. To isto će se naskoro i od strane dvora i izjaviti«.«[14]

Prije deset godina dr. Radonić je drukčije prikazivao i austro-mađarske odnose. Evo, kako je tada pisao o držanju bečkog dvora prema mađarskoj vladi u prvoj etapi revolucije.

»Izgubivši poverenje u nemačko stanovništvo austriskih naslednih zemalja, osobito u Bečlije, dvorska kamarila našla je da će biti u interesu dinastije ako se Mađarima bude popuštalo do krajnjih granica.«[15]

»Vlada srpska, međutim, bojeći se zapleta s Turcima, jer su joj poznate bile simpatije Turaka za Mađare, s druge strane, *posmatrajući popustljivo držanje bečkoga dvora prema Mađarima,* osetila je da u stvari pružanja pomoći Srbima s one strane Dunava i Save valja da bude veoma oprezna.«[16]

»Car Ferdinand u svom manifestu od 10 juna zakleo se da će integritet ugarske krune i stari ugarski ustav čuvati kao svetinju, osudivši srpsko-hrvatski pokret, što je, naravno, izazvalo buru oduševljenja kod Mađara.«[17]

»Novi ugarski parlament, sastavši se 5 jula 1848, na zahtev dvora u adresi kralju obećao je dvoru 40 000 regruta kao pomoć feldmaršalu Radeckom u Italiji pod uslovom da austriska vlada pomogne ugarskom ministarstvu da povrati unutrašnji red i mir u Ugarskoj.«[18] (To jest da Austrija pomogne mađarskoj plemićkoj vladi, da uguši antifeudalne, demokratske pokrete slavenskih naroda i da te narode i dalje održi u nacionalnoj potlačenosti.)

Zašto je akademik Radonić nakon deset godina — na štetu demokratičnosti i samostalnosti srpskog pokreta, a u korist naprednosti mađarske plemićke vlade — promijenio svoj sud o prilikama u prvoj etapi revolucije, prikazujući historijski krivo odnose između srpskog ustanka i Austrije na jednoj i mađarske vlade i Austrije na drugoj strani? Ne vjerujemo, da je naprosto »smetnuo s uma« ono, što je pisao deset godina ranije, jer se

[11] Cit. djelo, str. 330—331.
[12] Ibidem, str. 333.
[13] Ibidem, str. 337.
[14] Ibidem, str. 341.
[15] Ibidem, str. 332.
[16] Ibidem, str. 335. Podcrtao V. B.
[17] Ibidem, str. 341.
[18] Ibidem, str. 341.

njegova rasprava u Akademijinu Glasu iz 1948. veoma često i obilno koristi njegovom radnjom iz 1938. Da li cvu promjenu stava treba objasniti koncesijom, što je historijsko-materijalističkom shvaćanju čini jedan građanski historičar, koji je — krivo shvativši marksističku odlučnu osudu samo pojedinih struja u našim pokretima i samo izvjesna razdoblja njihova, — smatrao potrebnim da čitav srpski pokret za sve vrijeme njegova trajanja treba prikazati kao proaustrijski, a mađarski pokret u cijelosti utvrditi kao napredan i antiaustrijski u svim njegovim fazama, — sa čime se opet nikako ne bi slagalo Radonićevo prikazivanje u pozitivnom svijetlu uloge onog patrijarha, koji je sa marksističke strane s pravom najnegativnije ocijenjen.

Sve to nije dovoljno jasno, sigurna je samo činjenica, da razvoj historijske znanosti za posljednjih desetak godina, nova djela, objavljivanje novih dokumenata o Četrdesetosmoj ni u kom slučaju nisu mogli dati dru Radoniću povoda za to, da u ovakvom promijenjenom, »novom« svijetlu predstavi prvu etapu našeg četrdesetosmaškog pokreta.

2.

Uloga patrijarha Rajačića

Dosljedan poklonik idealističkog shvaćanja historije dr Radonić prije svega idealizira ulogu patrijarha Rajačića u ustanku vojvođanskih Srba. Po Radoniću Rajačić je: »energičan« (str. 184): »uporan mnogo i svestan svoga prava« (200); kad piše Beču, onda je »ton patrijarhova pisma čštar i odlučan« (223); patrijarh je »žarki rodoljub« (242); »Rajačić je ... gledao na sve načine da olakša težak položaj Srba« (212); on se »odlučno borio za stvar srpskog naroda u Vojvodini« (224).

Radonić nastoji da Rajačićev patriotizam i njegovo držanje uopće objasni *odgojem:* različitost u zauzimanju političkog stava između njega i generala Rukavine proizlazila je otuda, što su njih dvojica bili različito vaspitani u mladosti.

Kod Radonića je odgoj od tako presudnog utjecaja za patrijarhovu ulogu u revoluciji, da je on za posljednjih deset godina (između 1938. i 1948.) morao patrijarha Rajačića da *predgoji.* U radnji iz 1938. Rajačić još služi caru i dinastiji zato, jer je tako bio odgojen. U raspravi iz 1948. Rajačić nije samo onako iznebuha mogao postati »žarki rodoljub« i beskompromisni, neustrašivi borac za narodna prava i slobodu: to se moralo objasniti dubljim, važnijim uzrocima, i zato je trebalo dati Rajačiću drugi odgoj.

U radnji iz 1938. Radonić piše: »Ali pred kraj XVIII. veka graničarski sistem prožeo je već toliko duh i srce junačkih Ličana da je, pored vere i starih običaja, služba caru i dinastiji bila na prvom planu u dušama ovih brdskih graničara. Pa i Rajačić u docnijem svom burnom životu nije mogao svagda u kritičnim momentima da se otme ovim uticajima iz mladosti.«[19]

A u raspravi iz 1948. godine kaže: »Đuro Rukavina rođen je u selu Trnovcu, u ličkograničarskom puku, 1777. god. Kao i njegov zemljak Ilija (Josif) Rajačić, s kojim će da se sukobi za vreme pokreta, i on je, dakle, ponikao u srpskom graničarskom puku. Ali dok je Rajačić, kao dečak, slušao u svešteničkoj porodici Rajačića narodne pesme o Marku i Milošu, Rukavina rano se odbio od kuće...«[20]

Osim odgoja, od kojeg zavisi gotovo sve, za političko držanje historijskih ličnosti (kao i za tumačenje njihovih uloga) još su od presudne važnosti njihovi karakteri. Tako je, po Radoniću, patrijarh Rajačić ostao i dalje uz austrijsku kontrarevoluciju — i poslije pregovora s poljskim pukovnikom Bystrzonowskim, — te nije prešao na stranu revolucije, —

[19] Slike iz istorije i književnosti, str. 315.
[20] Navedena rasprava u Akademijinu Glasu, str. 160.

uglavnom i zato, jer je Rajačićev *karakter bio različit od karaktera poljskog pukovnika.* »Tu se prekida prepiska između ova dva čoveka potpuno suprotna karaktera. Pukovnik Bystrzonowski nije uspeo da patrijarha pridobije za ideje i planove poljske emigracije. Rajačić, izgleda, nije mnogo ozbiljno uzimao poljskoga pukovnika. Njegove dalekosežne planove i brze zaključke posmatrao je kritički, i s malo poverenja. Dok je patrijarh uzdržan, skoro nepoverljiv, pukovnik Bystrzonowski redovno s puno pouzdanja pristupa rešavanju i najtežih problema.«[21]

Daljom primjenom svoje teorije historijskog idealizma dr. Radonić vrši potpuno izjednačavanje srpskog pokreta s patrijarhom Rajačićem. (On će isto tako dosljedno identificirati i hrvatski pokret s banom Jelačićem.)

Po Radoniću: »Narodnu stvar uzeo je u svoje ruke mitropolit Josif Rajačić. Mesto, po ranijem planu, da se Narodna skupština održi u Novom Sadu, Rajačić je saziva u Sremske Karlovce.«[22] Rajačić je dakle uzeo u svoje ruke srpsku narodnu stvar odmah na početku pokreta, još prije Majske Skupštine, pa čak i prije njena sazivanja. Od tog doba, pa sve do kraja pokreta, ustanak vojvođanskih Srba oličen je u patrijarhu, patrijarh mu je i vođa, i predstavnik, i osim patrijarha ničeg drugog gotovo i nema. Kad hoće da konstatira, kako je narodni pokret ugušen, onda Radonić piše ovako: »Napori i muke Rajačića i njegovih saradnika, dakle, ostali su bez rezultata. Velike žrtve bile su uzaludne.«[23]

U tom duhu Radonić gotovo uvijek govori samo općenito o »Srbima«, ne praveći nikakve razlike između različitih društvenih slojeva srpskog naroda, između različitih političkih stremljenja unutar Srba. Po Radoniću u doba četrdesetosmaške revolucije svi su Srbi imali iste socijalno-ekonomske interese, svi su jedno mislili, jedno željeli i htjeli. *Srbi* su se bojali da ih vlada ne priključi Hrvatskoj. *Srbi* su željeli da se održi pa čak i uspostavi stari sistem Vojne Granice, i t. d. — U stvari, toga su se bojali, to su željeli samo patrijarh i njegova najuža klika reakcionara (Mayerhoffer, carski generali i ostali kontrarevolucionari, najbliži suradnici Rajačićevi).

Akademik Radonić se služi još jednim terminom, kada želi da zataška sve, pa i najkrupnije razlike među učesnicima u vojvođanskom srpskom pokretu. On često govori o četrdesetosmaškoj *generaciji,* koja je isto tako bila jedinstvena, imala jedno mišljenje, jednu volju i koncepciju. Knez Schwarzenberg je »daleko bio od toga da Habsburšku monarhiju formira na federalističkoj osnovi, *kako ju je želela tadašnja generacija*«.[24] »*Tadašnja generacija* koja je s velikim oduševljenjem ograničila granice Vojvodine već u početku naišla je na velike teškoće kod lokalnih vlasti.«[25]

Zašto se akademik Radonić tako uporno drži ovog identificiranja čitavog ustanka s Rajačićem, ove svoje iskonstruirane jedinstvenosti, istovetnosti svih učesnika pokreta, što samo u sebi sadrži množinu sasvim krivih tvrdnja? (Kad je austrijska kontrarevolucija uništila demokratski oslobodilački pokret srpskog naroda, onda to nikako nije moglo značiti, da su »ostali bez rezultata napori i muke Rajačića i njegovih saradnika«, kako to tvrdi Radonić, nego naprotiv: kontrarevolucionarno ugušivanje srpskog ustanka javlja se i kao rezultat baš onih napora, što su ih, Rajačić i njegovi suradnici, služeć' bečkoj reakciji, vršili na planu zatiranja narodnih sloboda i ukidanja srpskih revolucionarnih tekovina. — Nije sva četrdesetosmaška generacija bila za to, da se Habsburška monarhija formira na federalističkoj osnovi; protiv toga su bili svi carski generali — pa čak i onda, kada su Srbi ili Hrvati — i sve ostale sluge reakcije, protiv toga su radili i patrijarh Rajačić i ban Jelačić, kao kraljevski komesari, sa svojim najbližim suradnicima. — Tako isto i u

[21] Rasprava u Akademijinu Glasu, str. 218—219.
[22] Ibidem, str. 147.
[23] Ibidem, str. 242.
[24] Ibid., str. 156. — Podcrtao V. B.
[25] Ibidem, str. 157.

svim ostalim slučajevima mora da strada historijska istina, kad se ovako sve trpa u istu hrpu, kada se sve izjednačuje, povezuje, sjedinjuje). — Dva su razloga, zbog kojih je autoru prijeko potrebna ovakva njegova namještena jedinstvenost i istovetnost. Prvi je u ovome: kada se ovako operira s »generacijama«, sa »Srbima« (svima skupa), onda se zataškavaju klase, onda se ne uočavaju ekonomske suprotnosti, onda se ne moraju uzimati u obzir društvene borbe. Samo na bazi ovakvog potpunog eliminisanja svih klasnih razlika moguće je »*slobodno*«, idealistički oblikovati Rajačića, praviti od njega »žarkog rodoljuba«, koji zna »oštro i odlučno« nastupati prema Beču i koji se »odlučno bori za stvar srpskog naroda u Vojvodini« — samo zato, jer je tako odgojen, jer je u mladosti »slušao pesme o Marku i Milošu«.

Naprotiv, kad bi se uzeo u obzir i uvažio klasni momenat, uvjetovanost Rajačićeva političkog djelovanja ekonomskim i socijalnim interesima klase kojoj je pripadao i služio, onda bi proizvoljno idealističko konstruiranje Rajačićeve uloge postalo nemoguće. Pokazalo bi se naime, da je Rajačić kao najviši crkveni dostojanstvenik u Vojvodini bio ujedno i spahija, raspolagao znatnim velikim posjedima, da je, dakle, pripadao feudalnoj klasi, koja je zbog svojih klasnih, ekonomsko-socijalnih interesa u revoluciji 1848/9. morala da vodi, pa je i vodila reakcionarnu politiku; pokazalo bi se, da se je i patrijarh Rajačić kao i sav ostali viseki kler, i mađarski i hrvatski i njemački, našao pa i morao naći na strani i u službi kontrarevolucije, jer je takvo njihovo političko držanje bilo određeno postojećim društvenim odnosima u doba Četrdesetosme.

Radonić je patrijarha Rajačića, tog stvarnog nosioca reakcije i kontrarevolucije u vojvođanskom srpskom društvu Četrdesetosme, morao prvo da razriješi i oslobodi njegove klasne pripadnosti, da ga uzdigne iznad svih ekonomskih i društvenih stvarnosti, — da bi ga u takvoj zračnoj, idealističkoj visini slobodno mogao oblikovati po svojoj volji i prikazati ga kao borca za narodna prava i slobodu.

To je metod, po kome ovaj pristaša idealističkog shvaćanja historije postiže svoja originalna historijska ostvarenja.

Drugi razlog, zbog kojeg Radonić ovako sve spaja, poistovećuje i izjednačuje, jest u tome, što se na taj način najlakše opravdavaju poneki sasvim očiti negativni postupci Rajačićevi, koji se nikako nisu mogli zaobići ili prešutjeti: cijela *generacija* je tako mislila i tako radila, *svi su Srbi* tako htjeli, pa u takvoj situaciji nije mogao drukčije da radi ni sam Rajačić.

Ali makoliko ulagao napora, da u svojoj raspravi održi Rajačića na visini, autor ipak nije mogao do kraja, preko svih stotinu strana ovako lebdjeti u zraku s patrijarhom. Tu i tamo ipak se morao okrznuti o zemaljsku, historijsku stvarnost; zato njegovo upinjanje, da reakcionarnog patrijarha prikaže kao naprednog, ispada katkad sasvim kontradiktorno:

»Dekretom od 3. aprila 1849. imenovao je car Rajačića privremenim upraviteljem u provincijalnim srezovima Sremske, Bačke, Torontalske i vršačkom srezu Tamiške županije, kao i u kr. varošima ovih županija. ... Patrijarh dakle nije više samostalan u svom delokrugu kao ranije. ... On je podvrgnut nadzoru generalisima carske vojske u Ugarskoj, dok će vojnim poslovima rukovoditi general Majerhofer, naravno pod nadzorom generalisima. Privremeno upraviteljstvo svelo se tako reći na ništa, a sva vlast predana u ruke Nemaca.

Patrijarh Rajačić ogorčen beše zbog ovakvog rešenja, kako se vidi iz njegove predstavke Bečkoj vladi od 15. maja 1849., o kojoj će dalje biti reči. Međutim, on je bio slab da se odupre Vladi, a uz to nedovoljno odlučan i hrabar da pregovara s Mađarima, iako je primio lično, kao posrednika, poljskog pukovnika Bystrzonowskog. Uvređen u dubini duše, ipak nije smeo da prelomi i prihvati ponuđene pregovore s Mađarima, jer je čitav njihov pokret smatrao ilegalnim, nasilničkim... Tako se patrijarh Rajačić rešio da sarađuje i dalje s dvorom, te je našao za dobro da narod umiri naročitom proklamacijom. Oba-

vešten još ranije o sadržini carskog dekreta, on je pohitao, te je već 2. aprila 1849. upoznao narod sa sadržinom carskog manifesta...« (str. 206—207).

Zato, kad ovom autoru idealisti izmakne poneka gruba, materijalistička historijska činjenica, ona iz temelja ruši sve, s toliko napora građene njegove idealističke konstrukcije. Tako je, idealizirajući držanje Rajačićevo, Radonić uložio mnogo truda oko toga, da ga prikaže kao oštrog, odlučnog pobornika protiv oktrojiranog austrijskog ustava od 4. marta 1849., — a onda se zaboravio, pa na kraju naveo i ovaj dokumenat iz jednog patrijarhova dopisa bečkoj vladi, u kome se on ovako odriče projekta vojvođanskog ustava, koji je sam bio dao izraditi. »Ali, veli patrijarh, kad je objavljen oktrojisani ustav od 4. marta 1849., obustavio je on proučavanje ovih elaborata i naredio svojim izaslanicima da pregovaraju s vladom jedino na osnovu carskog manifesta i novog ustava.« (str. 235.).

3.

O sukobu između Rajačića i »Mladih inteligenata«

U kolikoj mjeri je nastojao da uzveliča Rajačića i njegovo značenje, u toliko se trudio da podcijeni, nipodaštavajući je, ulogu onih elemenata vojvođanskog srpskog društva, koji su pružali otpor patrijarhu i borili se protiv njegova izdajničkog služenja austrijskoj kontrarevoluciji.

Opozicija protiv patrijarha ili se svodi na smušenog »nestalnog«, pretjerano ambicioznog i sebičnog Stratimirovića, ili je jedini predstavnik i nosilac te opozicije malobrojna inteligencija, i to naročito i gotovo isključivo »mlađa« (po onome: mladost — ludost). Nadalje je uloga te opozicije, po Radoniću, bila štetna, negativna. Sukob je slabio narodni otpor; zbog njega je srpska stvar nisko pala; on je, u mnogome, bio uzrokom propasti vojvođanskog srpskog pokreta.

U svojoj raspravi Radonić je o toj vojvođanskoj četrdesetosmaškoj opoziciji napisao između ostalog i ovo:

»Patrijarh je znao i to da je postupak Dvora i njegove Vlade izazvao snažan talas nezadovoljstva u redovima srpske inteligencije, pa su, čak, inteligenti, *osobito mlađi ljudi,*[26] nezadovoljni bili patrijarhovim *mlakim držanjem.*« (str. 207).

»Tada kada se Rajačić tako odlučno borio za stvar srpskog naroda u Vojvodini, sastala se 13. maja u Zemunu konferencija uglednih Srba iz glavnih mesta u Vojvodini.« (str. 224) — (Na tom i na još nekim sastancima narodnih ljudi, sakupljenih u Zemunu, izraženo je nezadovoljstvo i nepovjerenje naroda prema Patrijarhu tako odlučno, da je on izjavio, da će dati ostavku).[27]

»Patrijarh nije bio svestan da nezadovoljstvo srpske inteligencije s njegovim radom ide baš na ruku Jelačiću.« (str. 229) — (Za Radonića je Jelačić na čelu hrvatskog pokreta bio glavni neprijatelj Srba i iz vlastite inicijative znatno pridonio uništenju srpskog pokreta i srpske Vojvodine.)

»Da stvar srpska još niže padne, Glavni odbor, 23. januara 1849., žalio se austrijskoj vladi u Olomucu na patrijarhovu diktaturu...« (str. 212).

»Nesloga i mržnja između srpskih glavnijih ljudi za vreme 1848/9. takođe je mnogo doprinela srpskom neuspehu. Iako žarki rodoljub, Rajačić je svojim autoritativnim i apsolutističkim postupcima i uobraženim talentom vojskovođe digao protiv sebe dobar deo mlađe srpske inteligencije i oslabio otpornu snagu srpskog naroda.« (str. 242).

[26] Sve u ovim citatima podcrtao V. B.

[27] Vidi Bogdanov, *Hrvatska ljevica u godinama revolucije 1848/49.* Izdanje Matice Hrvatske, Zagreb 1949., str. 290 i dalje.

Radonić pritom u svojoj raspravi ili uopće ne iznosi stvarne uzroke ovome sukobu između nezadovoljnika i Rajačića, ili ih svodi na ličnu mržnju i netrpeljivost između Stratimirovića i Rajačića (patrijarh je »mnogo mrzeo Stratimirovića«, str. 228), ili navodi sasvim krive razloge javljanju nezadovoljstva protiv patrijarha. Narod je tako, na primjer, bio po Radoniću nezadovoljan s patrijarhom — zbog ishrane izbjeglica: »U teškim časovima kada je trebalo ishraniti tolike hiljade izbeglica iz Bačke i Banata, narod nije bio ni malo zadovoljan politikom patrijarha i njegovih savetnika.« (str. 224).

Pobijati sve ove idealističke konstrukcije bilo bi isuviše dugo, jer se gotovo svaka Radonićeva tvrdnja o Rajačiću nalazi u suštoj protivnosti sa stvarnim stanjem historijskih činjenica. Zato ćemo se u vezi Radonićeva prikaza patrijarhove uloge i njegova sukoba s nezadovoljnicima ograničiti samo na neke najbitnije stvari:

Sasvim je netočna Radonićeva tvrdnja, da je mitropolit Rajačić već na početku pokreta, još prije sazivanja Majske Skupštine, »narodnu stvar uzeo u svoje ruke«. Naprotiv, Rajačić nije imao ništa zajedničko sa srpskim narodnim pokretom sproljeća 1848. Prvo je, gotovo do potkraj aprila, bio i fizički odsutan iz Vojvodine, a zatim je, po povratku, bio protiv svoje volje primoran da sazove Narodnu Skupštinu. Ubrzo poslije Majske Skupštine patrijarh će otputovati u Zagreb i Innsbruck, tako da se ni u najodsudnijem razdoblju srpskog pokreta, u momentu izbijanja oružanog sukoba između vojvođanskih Srba i austro-mađarske carske vojske nije nalazio u Vojvodini. (Patrijarh će ovaj čin srpskih ustanika oštro i osuditi.) Sve što se u ovoj presudnoj prvoj etapi pokreta dogodilo, učinjeno je ili bez patrijarhova učešća ili protiv njegove volje.[28]

Što se sukoba s patrijarhom tiče, taj sukob, prvo, nije bio samo između inteligencije (mlađe) i njega, — nego je s patrijarhom bio došao u sukob i pružao odlučan otpor protiv njegove politike gotovo sav pobunjeni narod, ustanička narodna vojska, Glavni Odbor vojvođanskog pokreta i sva srpska narodna štampa u Vojvodini;[29] drugo: nosioci demokratskog narodnog pokreta nisu se podigli protiv patrijarha zbog njegova »mlakog držanja«, nego zbog njegova izdajničkog, kontrarevolucionarnog služenja austrijskoj reakciji; treće: borba, koju su predstavnici narodnog pokreta vodili protiv Rajačića, nije bila na sramotu srpskog naroda, niti je srpska stvar zbog nje »niže pala«[30] — nego naprotiv ovaj otpor demokratskih snaga srpskog naroda protiv patrijarha kao sluge kontrarevolucionarnog Beča služi na čast srpskome narodu i spada među najsvjetlije strane naše Četrdesetosme; četvrto: borba između patrijarha i narodne opozicije nije doprinijela »srpskom neuspehu« niti je slabila »otpornu snagu srpskoga naroda«, — kako se to pričinja akademiku Radoniću, — nego je nasuprot tome ta borba protiv patrijarha kao izvršnog organa carske Austrije povećavala otpornu snagu srpskog naroda, jačajući nepomirljivost narodnog demokratskog oslobodilačkog pokreta i protiv vanjskih i protiv unutrašnjih ugnjetača.

Potrebno je ovdje naglasiti, da je dr. Radonić u svojoj radnji od prije deset godina bio bliže historijskoj istini i u pogledu ocjene patrijarhove uloge u prvoj etapi ustanka.

Nasuprot svojoj tezi u raspravi iz 1948., da je Rajačić »narodnu stvar uzeo u svoje ruke« još prije sazivanja Majske Skupštine, Radonić je o Rajačićevoj ulozi u tom razdoblju pokreta 1938. pisao ovako: »Iako okretan, pronicljiv, odlučan i smeo, Rajačić se

[28] Vidi proklamaciju patrijarha Rajačića od 20. jula 1849., objavljenu u »Pozorniku« a preštampanu u Gajevim »Narodnim Novinama« br. 116 od 14. VIII. 1849., str. 415—417, — i moju navedenu knjigu: »Hrvatska ljevica...«, str. 63.

[29] Vidi ibidem, poglavlje »Protiv Rajačićeve kontrarevolucije u Vojvodini«, strana 289—298.

[30] U svojoj predstavci od 23. I. 1849. Glavni odbor se nije »žalio austrijskoj vladi na patrijarhovu diktaturu«, kako to tvrdi Radonić, nego je dostojanstveno i rezolutno zahtijevao, da se ta vlada u svim stvarima koje se tiču Vojvodine obraća Glavnom odboru kao jedinom predstavniku vojvođanskog srpskog naroda. — a ne patrijarhu.

u prvi mah kolebao.«[31] »Osećajući da je želja za sazivom Narodne Skupštine silna, pored toga stalno obodravan od strane kneževske vlade u Beogradu koja je obećavala vojnu pomoć, Rajačić je uvideo da se više ne može, niti sme oklevati, pa je odlučio da se odazove želji svoga naroda.«[32] »Za vreme patrijarhova otsustva u Zagrebu, Innsbruku i Beču Stratimirović je sve poslove Odbora usredsredio u svojim rukama...«[33]

Isto je tako i sukob s patrijarhom u Radonićevoj radnji od prije deset godina mnogo točnije prikazan nego u raspravi iz 1948-e. Ondje su prije svega izneseni bar neki uzroci sukoba, vidi se, da se tu, pored ostalog, radi i o borbi između predstavnika građanstva i zastupnika crkve: »...kod prvih početaka formiranja Vojvodine sukobile su se duhovna i svetska vlast«.[34] Iz one ranije radnje jasno proizlazi, da je opozicija protiv patrijarha bila ujedno i protivucarska i protivaustrijska, i da je do sukoba došlo zato, što je patrijarh držao s Austrijom. Tu se, nadalje, pokazuje, kako je otpor protiv patrijarha bio veoma jak u narodu, kako je na stranu nosilaca protivrajačićevskog, naprednog, narodnog pokreta stala i vojska i Glavni odbor.

»Patrijarhova akcija kod graničara u Titelu (da ih pridobije protiv Stratimirovića, op. V. B) prošla je bez uspeha, kako je on izvestio kneza Aleksandra 16. septembra po st. iz Slankamena. Očajan i vanredno uzbuđen, patrijarh u prvi mah mislio je da na sve časti dade ostavku. »Stanje ovo mutno, piše on knezu, ne može neprijatelju nepoznato ostati: sad je on na konju: jer je među nama razdor. Ja sam prinuždden sutra ostavku dati, jer ovako na čelu naroda ostati više ne mogu. Stratimirović je narod protiv cara uzmutio, a to je po današnjem stanju stvari očevidna propast...«.«

»Mislili su tako i mnogi drugi. Jovan Stanković, na pr., pisao je iz Zemuna 17. septembra Stratimiroviću: »Ja Vas zaklinjem, nemojte tako činiti... Nas će Evropa proglasiti za izdajnike cara i carstva, pak će car i celo carstvo protiv nas, i niko nam pomoći neće«. ...Avram Petronijević, svakako pod uticajem Rajačića, pisao je Stratimiroviću da je srpska vlada pomagala srpski pokret što je bila uverena »da se tamošnji Srbi s Mađarima biju i iz privrženosti k zakonom njinom caru i za celost Austrijske Monarhije. Ako, dakle, Srbija uvidi da se tom srpskom borbom teži k drugim preteranim, nepravednim i nerazumnim delima, onda će Srbija prinuždena biti odma se od tamošnji Srba odvratiti i svaku im simpatiju i pomoć otkazati«.«[35]

»Stratimirović je prelazio u Beograd knezu Aleksandru. Govorio je i s Ilijom Garašaninom, koji u pismu Knićaninu kaže da na Stratimiroviću ništa nije primetio »no jednog čoveka sasvim lakomislena i vrlo sebična«. Garašaninu je neprijatno što Stratimirović govori protiv cara i carskih oficira »kao da ima ili da je doveo silu, s kojom bi protivu Mađara i Vindišgreca mogao slobodno vojevati«.«[36]

»...Naredba patrijarhova da se Stratimirović uhvati i veže izazvala je još veće nezadovoljstvo, te je Odbor, ljut na patrijarha, 11/23. januara 1849. poništio ovu odluku patrijarhovu o hapšenju Stratimirovića. Članovi Glavnog odbora, a isto tako i neke starešine srbijanske, nezadovoljni behu zbog toga što je patrijarh bio pod jakim uticajem austriskog generalnog konsula kod srpske vlade, pukovnika Majerhofera, koji je dobar deo vremena provodio u logoru srpskih ustanika. Prirodno je onda da su članovi Glavnog odbora dočekali Stratimirovića u Karlovcima raširenih ruku i oduševljeno, tako da zapovednik Karlovaca, kapetan Petar Biga, junački branilac Srbobrana, nije ni pokušao da izvrši patrijarhovu naredbu«.

[31] »Slike iz istorije...«, str. 323.
[32] Ibidem, str. 325.
[33] Ibidem, str. 336.
[34] Ibidem, str. 337.
[35] Ibidem, str. 338.
[36] Ibidem, str. 347.

»... Glavni odbor pozvao je patrijarha da u određenom roku dođe iz Zemuna u Karlovce, odakle je Rajačić bio otišao kada je 1/13. decembra iz Varadina ponovo bio izvršen napad na Karlovce. Patrijarh je na poziv Glavnog odbora odgovorio tako što je Odbor razrešio a nad Karlovcima proglasio »strogo ratno stanje«.«[37]

Nije u svemu tome, razumije se, težište na Stratimirovićevoj ličnosti, na njegovu ovakvom ili onakvom karakteru, pa čak ni u njegovu kasnijem držanju, — nego u tome, da je on imao većinu u narodu onda, kada se sukobio s patrijarhom, da je i narod, i ustanička vojska, i Glavni odbor stao na Stratimirovićevu stranu zato, što se on podigao protiv reakcionarne, sluganske austrijske politike patrijarhove.

4.

O uzrocima srpske četrdesetosmaške propasti i o srpsko-hrvatskim odnosima u doba Revolucije

Svoje idealističko shvaćanje historije akademik Radonić provodi dosljedno i onda, kada prikazuje uzroke propasti srpskoga pokreta. Osim protivrajačićevske opozicije ustanika, propast Vojvodine srpske izazvale su još i ove okolnosti: lični sastav austrijske vlade, oprečnosti u mišljenju između patrijarha i nekih generala i — *sukob između dva Srbina iz Like.*

»Da je bio na čelu državne uprave grof Franc Stadion (austrijski ministar unutrašnjih poslova; op. V. B.) a ne apsolutist, knez Feliks Švarcenberg, srpsko pitanje možda bi se rešilo povoljnije.« (str. 242).

»Oprečnost mišljenja između Rukavine s jedne i patrijarha i Todorovića[38] s druge strane bila je velika.« (str. 163).

»Da je srpska Vojvodina, kraj svih obećanja u Beču, rđavo prošla u t. zv. oktrojisamom ustavu od 4. marta 1849., pored srpskih poraza... *doprineo beše mnogo spor i sukob patrijarha Rajačića s komandantom Banata, generalom Đurom Rukavinom.* Stoga ćemo izložiti podrobnije ovaj *spor između dva Srbina iz Like* koji je toliko bio štetan po opšte srpske interese.« (str. 156) »Spor između Rajačića i Rukavine doprineo je, isto, mnogo da su §§ 72 i 75 u pogledu Srba bili onako rđavo stilizovani.« (str. 242).

Radonićevo shvaćanje, da su Vojvodinu i ustaničku stvar upropastili ovakvi lični momenti i sporovi — predstavlja idealističko zastranjenje, krivo iznošenje uzroka i historijskih činjenica. Stvar, međutim, postaje mnogo ozbiljnija, kad dr. Radonić smišljeno i uporno nastoji da glavnu krivnju zbog srpske propasti svali na Hrvate pod Jelačićevim vodstvom.

Svoju sklonost k šovinističkom tretiranju srpsko-hrvatskih odnosa uopće a u vezi s Četrdesetosmom naročito — Radonić je ispoljio već i u svojoj radnji iz 1938.

»Pod uticajem Vukove srpske gramatike i srpskih narodnih pesama, uvodi Gaj 1836. srpski jezik u književnost hrvatsku... Zamenivši naziv horvatski sa imenom Ilira, kojim imenom bečki dvor tokom XVIII. veka redovno naziva Srbe, i prihvativši govor srpski, uklonio je Gaj pregradu između mnogih naših oblasti na severozapadu« — pisao je već i tada dr Radonić.[39] Na istom mjestu se nadalje tvrdi ovo:

[37] Ibidem, str. 348.

[38] Carski general, uz patrijarha, Mayerhofera i Rukavinu jedan od najomrznutijih nosilaca kontrarevolucije u Vojvodini.

[39] »Slike iz istorije...«, str. 319. — Ne treba naročito pobijati ovakvo krivo tretiranje i ovog problema, jer je izvan svake sumnje, da se nije radilo samo o srpskim, nego i o hrvatskim narodnim pjesmama, i da Gaj nije uveo u književnost hrvatsku srpski jezik i prihvatio srpski govor, nego da je kajkavsko narječje zamijenio štokavskim govorom, koji je podjednako i srpski i hrvatski; isto tako Gaj nije hrvatsko ime zamijenio ilirskim zato,

»Jelačić je, na žalost, bio istoga mišljenja kao i austriski generali da se o Vojvodini i njenoj teritoriji ne može govoriti dok se u Monarhiji ne uspostavi potpun mir i red, priželjkujući pri tom u potaji Baranju za Hrvatsku.«[40]

U raspravi iz 1948. ova autorova koncepcija javlja se u znatno pojačanoj formi i zapravo znači jednu od glavnih, najčešće ponavljanih i naglašavanih tendencija u ovome radu. Mi ćemo ovdje prvo u nekoliko točaka navesti Radonićevo stanovište prema srpsko-hrvatskim odnosima Četrdesetosme, a onda ćemo prijeći na razmatranje svake od tih navedenih tvrdnja.

1. »... Zazirao je (knez Schwarzenberg, predsjednik austrijske vlade, op. V. B) od srpskih separatističkih težnji, o kojima se stalno govorilo u njegovoj okolini. Manje brige zadavao mu je pokret u Hrvatskoj, kojim je rukovodio ban Josif baron Jelačić, aristokrat i general potpuno odan caru i habzburškoj dinastiji...« (str. 171).

2. »Srbi su već na početku ustanka izgubili poverenje u Hrvate...« (str. 151).

3. »Patrijarh je poslednjih nedelja imao ponovnih teških razočarenja. *Ugledni Hrvati* istupili su otvoreno protiv srpskih zahteva. 16. decembra 1848. pisao je iz Petrinje pukovnik grof Drašković generalu Dalenu, da su srpski zahtevi neopravdani, da srpska Vojvodina nije nikada postojala. Namera je Srba da unište postojeći poredak, da razore vojne institute i dobiju Vojvodinu. Njihov pokret nije samo nacionalan, nego i religiozan s ciljem »nach einer religiösen Suprematie durch Assimilation«. Hrvatski aristokrata izražava se ovako svakako pod uticajem visokoga ugarsko-hrvatskoga klira...« (str. 154).

Takav predstavnik hrvatskog naroda (»ugledan Hrvat«) bio je i bečki ministar barun Franjo Kulmer, o čijem antisrpskom držanju Radonić navodi ovo mjesto iz patrijarhova pisma Jelačiću od 17. XII. 1848.: »... Nije mi na Nemca žao, nego mi je žao na moga rođenoga brata, koji mi jamu kopa i u nju me turiti hoće... Težnju barona Kulmera Srem od Vojvodine otrgnuti uviđam ja i iz drugih javni delanja koje i vi vidite i znate«. (str. 155).

4. Iz Mayerhoferova memoranduma austrijskoj vladi od 15. III. 1849. Radonić, prepričavajući ga, iznosi između ostalog i ovo: »Srbi su mnogo zabrinuti i misle da se, možda, u Vladi pomišlja na njeno spajanje (na spajanje Vojvodine, op. V. B) s Hrvatskom, ili da se na toj teritoriji obnovi staro mađarsko županijsko uređenje. Sigurno je, da se Srbi neće dobrovoljno nikom pridružiti. Nagnati ih silom, shvatili bi to kao veliku nepravdu, kršenje ranijih obećanja i ograničenje njihovih prava. Na spajanje s Hrvatskom ne treba misliti, jer bi time izazvali surevnjivost i nezadovoljstvo u Srba...« ...»potrebno je podići u Karlovcima zemaljski Universitet koji je nasušna potreba Vojvodine, da bi se sprečio odlazak omladine na više nauke u inozemstvo, osobito u Beograd.« (str. 185—186).

Ovo Mayerhoferovo izlaganje, kako su *Srbi* zauzimali protivhrvatsko stanovište, Radonić popraćuje ovim jednim jedinim svojim komentarom: »Mayerhofer, istina, sve je lepo i primamljivo izložio, osobito da zadovolji kneza Švarcenberga, ali je smetnuo s uma da je pre Universiteta potrebno imati dobre pune gimnazije, kakvih tada još nije bilo u Vojvodini.« (str. 186).

Ne treba, pritom, misliti, da je Radonić možda slučajno zaboravio da pobije ovu tvrdnju austrijskog agenta Mayerhofera o srpskoj mržnji i neprijateljstvu prema Hrvatima; iznoseći, malo kasnije, i ovo mjesto iz zapisnika, što je na sjednici austrijske vlade sastavljen na osnovi Mayerhoferova izvještaja: »U izvodu podvlači se naročito bojazan

jer je ilirski značilo isto što i srpski, nego zato, jer je ime Ilir obuhvaćalo sve južnoslavenske narode. Nije dakle Gajev ilirski pokret išao za tim, da srbizira Hrvate i njihovu književnost, nego za tim da s pomoću zajedničkog govora i imena ujedini Srbe i Hrvate.

[40] Ibidem, str. 353.

Srba da će ih Vlada prikljućiti Hrvatskoj...« (str. 187) — Radonić ni jednom riječju ne pokušava demantirati ovakvo crnožuto prikazivanje srpskog neraspoloženja prema Hrvatskoj.

5. »Pošto je zauzeo Novi Sad 11. juna 1849. i mađarskog pukovnika Tota, 25. juna, potisnuo iz St. Bečeja, poslao je Jelačić, 29. juna, iz Šova u Bačkoj caru izveštaj o prilikama na teritoriji VII. vojnog distrikta. O upravi u Vojvodini odziva se on sasvim nepovoljno, naročito o granicama nadležnosti između građanske i vojne vlasti. On je odlučan protivnik mesnih narodnih odbora. Narod treba da steče poverenje u svoje vlasti, pa stoga predlaže da te vlasti postavlja Vlada. Najbolje je da se uprava tih krajeva prenese na generalisima carske vojske u Ugarskoj, feldcajgmajstera Hajnau, kome da se za građanske poslove, kao carski komesar, pridoda baron Geringer.« (str. 230—231).

»General Mayerhofer i ban Jelačić uzeli su srpski pokret u svoje ruke, a patrijarha i srpsku vojvođansku upravu sasvim potisnuli u pozadinu.« (str. 225). »Majerhofer, koji radi sporazumno s banom i Bečkom vladom, nije, takođe, zadovoljan s patrijarhom...« (str. 229). »Ono što se već od dužeg vremena spremalo, počelo se naglo izvoditi, i to naročito pod uticajem banovih i Majerhoferovih izveštaja. 7. jula odlučila je Vlada »nach den neuesten Wahrnehmungen des Banus«* da se patrijarh ukloni s položaja carskog komesara.« (str. 236).

6. »Od slovenskih narodnosti u monarhiji još najbolje prošli su Hrvati« (str. 179).

7. »... Jula meseca 1848., naime, kada ga je Beč pozvao da se sporazume s mađarskom odgovornom vladom, izjavio je on (Jelačić, op. V. B.) u Beču, po kazivanju mađarskoga ministra Szemere, pretsedniku mađarske odgovorne vlade, grofu Lajošu Baćanjiju, da odbacuje srpski pokret i da nema s njim nikakve veze.« (str. 150).

ad 1. Dvije su krupne netočnosti sadržane u Radonićevoj tvrdnji, koja je iznesena u ovoj točki. Prvo: on isto tako neispravno identificira Jelačića s hrvatskim pokretom, kao što je izjednačavao Rajačića sa srpskim. U stvari Jelačić nije nikad *rukovodio* hrvatskim narodnim pokretom, nego je, u prvoj etapi, u doba uspona revolucije, taj pokret rukovodio Jelačićem, primoravajući ga da se podvrgne naprednoj politici, koja je bila uperena i protiv mađarskog i protiv austrijskog ugnjetavanja,[41] — a u drugoj etapi, u doba otvorenog nastupanja kontrarevolucije, Jelačić provodi politiku neprijateljsku prema hrvatskom narodnom pokretu, radi kao izvršni organ bečke reakcionarne vlade na njegovu ugušivanju. — Drugo: Schwarzenbergova austrijska vlada u cijelosti, a njen član Kulmer pa i sam predsjednik Schwarzenberg napose radili su isto tako smišljeno i odlučno protiv hrvatskog oslobodilačkog pokreta, kao i protiv srpskog vojvođanskog ustanka.[42]

ad 2. Sasvim je kriva Radonićeva tvrdnja, da su *Srbi već na početku ustanka izgubili poverenje u Hrvate.* Na početku pokreta održana je Majska Narodna Skupština, na kojoj je okupljeni srpski narod jednodušno donio odluku o savezu i zajednici sa Hrvatima. Znatno poslije početka pokreta (juni — juli 1848) zasjeda Hrvatski Sabor, na kome su se pravi predstavnici srpskog vojvođanskog naroda zdušno zalagali za zajednicu Hrvata i Srba i obrazlagali potrebu bratstva i jedinstva između ta dva naroda u govorima koji se nalaze na takvoj visini, da zaslužuju da uđu u svaku antologiju narodne južnoslavenske

* »prema najnovijim zapažanjima bana«.

[41] Vidi Bogdanov, *Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49,* poglavlje »Odnos radikalnih demokrata prema Jelačiću u prvoj etapi«, str. 143—154.

[42] Vidi Schwarzenbergovo i brojna Kulmerova pisma Jelačiću, objavljena u mojoj navedenoj knjizi *Hrvatska ljevica u godinama revolucije,* str. 54—56 i poglavlje: »Hajka na »komuniste« kod nas prije sto godina«, str. 61—72; — kao i poglavlja: »Zaoštravanje sukoba s Austrijom« i »Dokumenti o protivslavenskom držanju Austrije u drugoj etapi« u mom djelu »*Društvene i političke borbe u Hrvatskoj*...«, str. 326—346.

misli.[43] U to doba sijanjem nepovjerenja, razdora, pa i mržnje između Hrvata i Srba, i na jednoj i na drugoj strani, bave se (i u Saboru, a još više izvan sabora) malobrojni predstavnici crkvene, klerikalno-feudalne reakcije (među kojima se naročito ističe zagrebački biskup Haulik).

Pa i kasnije ne će *Srbi* izgubiti povjerenje u *Hrvate,* nego u bana Jelačića zbog njegova protivnarodnog služenja austrijskoj reakciji, zbog toga, što je mjesecima okljevao da pritekne Srbima u pomoć u njihovu obranbenom ratu protiv mađarskih napadača, — samo zato, što njegovim bečkim naredbodavcima nije *tada* (sve do septembra 1848) odgovaralo pomaganje buntovničkog demokratskog pokreta srpskih ustanika protiv legalne i lojalne mađarske plemićko-magnatske vlade grofa Batthyányja. Ali u to doba (potkraj prve etape) iz istih razloga i zbog istih sumnja počinje i hrvatski narod da gubi povjerenje u »bana reakcionara«. — Tu se dakle radilo samo o narodnom (i srpskom i hrvatskom) nepovjerenju prema predstavnicima reakcije, a ne o nepovjerenju *Srba* prema *Hrvatima.*

ad 3. Radonićevi »ugledni Hrvati«, o kojima govori u ovoj točki, ne samo da n su imali nikakvog ugleda u hrvatskom narodu, nego su u očima hrvatske javnosti bili najprezreniji, najomrznutiji ljudi u četrdesetosmaško doba, izvrgnuti najoštrijim napadajima zbog svog kontrarevolucionarnog rada, naročito u drugoj etapi, kada je njihovo izdajničko služenje Beču postalo bjelodano. Hrvatski puk (i u Granici i u provincijalu) i hrvatska narodna štampa su s naročitom oštrinom ustajali protiv štetočinskih nastojanja baš takvih »uglednih Hrvata«, kakav je bio pukovnik grof Drašković ili barun Kulmer.[44] Omrznutost Franje Kulmera u hrvatskom narodu bila je tolika, da taj bečki ministar sve do potkraj pokreta nije mogao ni među hrvatskim intelektualcima da nađe nikoga, tko bi pristao da s njim surađuje. I, napokon, taj »ugledan Hrvat« Kulmer radio je za račun austrijske kontrarevolucije i na ugušenju hrvatskog narodnog pokreta i na uništenju hrvatskih narodnih prava i sloboda tako predano, da je Hrvatima i Hrvatskoj nanio mnogo više štete, nego srpskim ustanicima u Vojvodini.

ad 4. Sa »zabrinutošću«, s »bojazni«, sa »surevnjivošću« i »nezadovoljstvom« Srba zbog toga, što bi austrijska vlada mogla da ih spoji sa Hrvatskom, — o čemu Dr. Radonić, na osnovi Mayerhoferova izvještaja i zapisnika bečke vlade, piše kao o historijskoj činjenici, koju ne treba demantirati, — sa svim tim antihrvatstvom Srba u četrdesetosmaško doba stvar stoji ovako: na tom stanovištu su bili, takvo shvaćanje su imali i takvu propagandu vršili osim Mayerhofera još samo patrijarhov »Pozornik« sa svoja četiri pretplatnika i nekolicina najužih patrijarhovih suradnika, šačica onih, koji su godine 1848/49. sačinjavali najcrnju klerikalnu reakciju u Vojvodini. Takav njihov cjepački stav naišao je na najoštriju osudu i bio odlučno odbačen i od jednog i od drugog naroda, a ogorčenu borbu protiv ovakvog mišljenja povest će baš pravi predstavnici vojvođanskog srpskog ustanka.[45]

ad 5. Jelačićev dopis caru od 29. VI. 1849. o stanju u Vojvodini — (a tom kao i drugim banovim izvještajima Radonić pridaje veliku važnost) — zapravo je samo ponavljanje onoga, što je bečka vlada, još mnogo ranije, sugerirala Jelačiću o prilikama u Vojvodini, i čitava ta banova predstavka caru u stvari nije ništa drugo, nego po vladi kod Jelačića naručeni prijedlog o tome, što treba u Vojvodini učiniti. To se jasno vidi iz pisama ministra Kulmera Jelačiću od 3., 10., 12., 25. i 29. I. i od 11. V. 1849.[46] Jelačić dakle i u ovom

[43] Vidi saborsku raspravu o narodnom jedinstvu u mojoj knjizi *Društvene i političke borbe...*, poglavlje »Hrvatski sabor god. 1848«, str. 210—217.

[44] Vidi »Hrvatska ljevica u godinama revolucije...« poglavlje peto »U borbi s Jelačićem i domaćom reakcijom«, naročito odlomak »Prema Kulmeru«, str. 217—303.

[45] Vidi ibidem, poglavlje sedmo: »Hrvatsko-srpski odnosi. Protiv neprijatelja narodnog jedinstva«, str. 400—408.

[46] Sva ta pisma kao i ostala mjesta iz Kulmerovih pisama Jelačiću, koja se tiču Vojvodine, objavljena su u mojoj knjizi: »Društvene i političke borbe u Hrvatskoj...«, u poglavlju »Dokumenti o savezničkom vojvođanskom pokretu«, str. 243 i dalje.

svom prijedlogu caru kao i u svim ostalim svojim postupcima prema Vojvodini nije nastupao kao vođa hrvatskog narodnog pokreta ni kao predstavnik hrvatskog naroda, nego kao pokorni izvršilac zapovijedi austrijske kontrarevolucionarne vlade.

Druga Radonićeva tvrdnja u ovoj (petoj) točki, da su general Mayerhofer i *ban Jelačić uzeli srpski pokret u svoje ruke, a patrijarha i srpsku vojvođansku upravu sasvim potisnuli u pozadinu,* — puna je netočnosti i kontradiktornosti.

Prije svega patrijarh i vojvođanska srpska uprava nisu bili jedno te isto, nego se između narodne uprave, između Glavnog odbora i patrijarhova protivnarodnog upravljanja vodila oštra borba; nije, nadalje, Jelačić s Mayerhoferom mogao »srpsku vojvođansku upravu sasvim potisnuti u pozadinu«, jer je to, mnogo prije njih, bio učinio sam patrijarh u svom svojstvu carskog komesara (raspuštajući narodne odbore i Glavni odbor, ugušivši svu narodnu štampu, proglašujući opsadno stanje). Nisu dakle Jelačić i Mayerhofer mogli uzeti iz patrijarhovih ruku *srpski pokret,* jer patrijarh taj pokret nikad nije ni držao u svojim rukama — a sve što se, u to vrijeme, u njegovim rukama nalazilo, bio je dio kontrarevolucionarne vlasti, koja je srpski narodni pokret ugušivala.

I sada, u ljeto 1849., nije se dogodilo zapravo ništa drugo, nego da su, po nalogu iz Beča, Jelačić i Mayerhofer preuzeli od patrijarha to kontrarevolucionarno ugušivanje vojvođanskog srpskog ustanka, zato, jer se je tada već pokazalo, da je patrijarh slab da ga sam do kraja uništi.

A do te kontrarevolucionarne intervencije sa strane nije došlo samo na zapovijed austrijske vlade, nego i na zahtjev samoga patrijarha. Kao što je 1848. tražio bansku vojsku da s pomoću nje primora seljake na svom daljskom spahiluku na feudalna podavanja i kulučenje,[47] — tako je sada, na kraju pokreta zatražio izvana, od Jelačića, pomoć (i to prije svega vojničku), da definitivno satre i skrši politički otpor vojvođanskog naroda, koji je bio ustao protiv njegove reakcionarne, izdajničke politike i njegova služenja austrijskoj kontrarevoluciji.

Konstatiranje ove činjenice, da je patrijarh Rajačić pozivao bana da uguši pokret nezadovoljnika, narodnih predstavnika okupljenih u Zemunu, — izmaklo je dru Radoniću, koji na str. 229 svoje rasprave između ostalog piše: »On (patrijarh, op. V. B) se, čak, žali banu na pomenute odluke zemunske konferencije *i moli ga da uputi jedan odred vojske u Zemun, da osujeti opasne planove nezadovoljnika.*«[48]

Jelačić je prema »separatističkim, prevratničkim tendencijama« zemunskih bundžija zauzeo isto onako rezolutno neprijateljsko stanovište, kao i patrijarh Rajačić[49]

Na osnovi ovakvog stanja historijskih činjenica svaljivati glavnu krivicu zbog uništenja srpskog pokreta na Jelačića, koji je, tobože iz vlastite inicijative, samostalno, kao vođa hrvatskog pokreta, ispred hrvatskog naroda upropastio stvar srpske Vojvodine — kako se to provlači kroz čitavu Radonićevu raspravu — nije baš sasvim naučni način izvođenja zaključaka.

A što se Radonićeve tvrdnje tiče, da je 7. VII. patrijarh uklonjen s položaja carskog komesara *naročito i pod uticajem banovih izvještaja* — treba naglasiti, da dokumenti jasno svjedoče o tome, kako je odluka bečke vlade o definitivnom ugušivanju vojvođanskog ustanka i u vezi s time o uklanjanju Rajačića kao nedovoljno »sposobnog« i slabog za konačno likvidiranje pokreta — donesena mnogo prije, nego što je Jelačić počeo da šalje svoje izvještaje sa terena Vojvodine. Svi ti banovi izvještaji bili su unaprijed naručeni baš i zato, da bi austrijskoj vladi poslužili kao izgovor i olakšali joj provođenje svoje gotove odluke.

[47] Vidi ibidem, str. 212.

[48] Ovaj značajan Rajačićev poziv Jelačiću objavljen je u cijelosti kod Thima, navedeno djelo III., str. 745.

[49] Usporedi citiranu Radonićevu raspravu u Glasu, str. 229, — i Thim III, str. 746.

ad 6. Neistinitost Radonićeve tvrdnje, kako su od slovenskih narodnosti u monarhiji još najbolje prošli Hrvati, sasvim je očita. Hrvati su isto onako loše prošli kao i svi ostali slovenski i neslovenski *narodi* u monarhiji, jer je pobijedila kontrarevolucija, koja je bila podjednako uperena protiv interesa, prava i sloboda svih naroda austrijskog carstva.[50]

ad 7. Ako je Jelačić jula mjeseca u pregovorima s Batthyányjem uistinu izjavio da »odbacuje srpski pokret i da nema s njim nikakve veze«, kao što je Radonić sklon da vjeruje kazivanju mađarskoga ministra Szemerea, — onda bi to bio samo još jedan dokaz više, da je Jelačić već u to doba (pregovori su vođeni 29. VII. 1848) izvršio izdaju hrvatskoga naroda i prekršio njegovu volju, jer su predstavnici toga naroda u saboru jednoglasno donijeli odluku, da se u pregovorima, koji će se povesti s Mađarima, hrvatska stvar nikako ne smije odvajati od srpske, i da se kao jedan od glavnih uvjeta pomirenja s Mađarskom ima postaviti ispunjenje srpskih narodnih zahtijevanja, donesenih na Majskoj Skupštini. Objektivan historičar morao bi dakle prije svega da utvrdi tu činjenicu, da je već tada Jelačić prestao da bude izraz volje hrvatskog naroda.

Ali dr. Radonić ne samo da nije ovako postupio, nego je na ovome mjestu dao vidnog dokaza svojoj pristranosti u tretiranju hrvatsko-srpskih odnosa u Četrdesetosmoj. U želji da pod svaku cijenu i u svakoj prilici naglasi antisrpstvo vođe hrvatskoga pokreta, Radonić je iz Szemereova »kazivanja« (radi se zapravo o njegovu pismu vladinom komesaru Szentkirályiju) izostavio veoma značajnu, završnu rečenicu, koja u mađarskom originalu glasi: »Ezt mondta ő, — akképen cselekszik-e, az más kérdés«. Prema tome u točnom prijevodu ovo mjesto iz Szemereova pisma glasi: »U tom pogledu Jelačić je sam izjavio predsjedniku vlade sada u Beču da on prezire[51] racki pokret i odriče svaku vezu s njim. *To je on rekao, — da li tako radi, drugo je pitanje.*« — Ovu posljednju, podcrtanu rečenicu, Radonić je izostavio i u svom prijevodu i iz mađarskog originala, koji navodi u bilješci ispod crte. (str. 150).

Nasuprot ovakvom tendencioznom prikazivanju ovoga problema, srpsko-hrvatski odnosi u četrdesetosmaško doba sastojali su se u ovome: kad je otpočeo pokret za oslobođenje srpskog i hrvatskog naroda u Habsburškoj monarhiji, pravi predstavnici naroda smatrali su glavnim preduvjetom i najsigurnijom garancijom slobode narodno jedinstvo. Tom svom uvjerenju ostali su nosioci naših demokratskih pokreta vjerni do kraja, boreći se predano protiv svih rajačićevsko-jelačićevskih razbijača hrvatsko-srpskog jedinstva. Izrabljivačka, reakcionarna klasa, služeći izdajnički tuđinskom ugnjetaču, sijala je mržnju i izazivala razdor među našim narodima. Činjenica je, da je Jelačić, kao carski general i sluga Beča, — a ne kao predstavnik hrvatskoga naroda — pridonio ugušivanju srpskog pokreta, ali je isto tako činjenica i to, da je taj isti Jelačić, u tom istom svome svojstvu: kao oruđe austrijske kontrarevolucije, ugušio i hrvatski narodni pokret. Istina je, da je patrijarh Rajačić u drugoj etapi Četrdesetosme, zauzimao neprijateljsko stanovište protiv Hrvatske, ali taj Rajačić nije sada predstavnik vojvođanskog naroda, nego carski komesar i sluga bečke reakcije, koji isto tako neprijateljski nastupa i protiv interesa vlastitoga srpskog naroda, uništavajući slobodnu, demokratsku, narodnu Vojvodinu.

[50] Čini se, da je netočnost ove svoje tvrdnje vidio i sam Radonić, pa je, nekoliko redaka iza ovog mjesta, na kome ju je prvo ovako kategorički napisao, pokušao da povuče ovom rečenicom: »Međutim, sve je to prividno.« (str. 179).

[51] Radonić krivo prevodi mađarsku riječ »megveti« s »odbacuje«, dok ona znači »*prezire*«.

5.

Pokušaji rehabilitiranja nosilaca četrdesetosmaške reakcije

Akademik Radonić je već u svojoj radnji iz 1938. jasno pokazao, da su sve njegove simpatije na »strani račjoj« (tako su naši četrdesetosmaši zvali reakciju). Pišući tada o pokušaju pomirenja između Srba i Mađara u drugoj etapi pokreta (kada je bio već otpočeo austro-mađarski rat), a u to doba izmirenje i savez srpskog i mađarskog naroda značio je jedinu revolucionarnu, ispravnu, naprednu politiku, — Radonić one učesnike srpskog ustanka, koji su radili na tom pomirenju, osuđuje i sam, a u izobilju navodi (bez komentara) i patrijarhove napadaje na njih.

»Stratimirović se na početku leta 1849, sigurno zbog mađarskih uspeha, upustio, izgleda, i u pregovore s Mađarima. Mađarski ministar Semere Bertalan, naime, pisao je majoru Rakšanjiju povodom izjave Stratimirovića da je voljan da se pogađa s Mađarima, jer je uvidio da ih je austriska dinastija, kraj svih žrtava, grdno prevarila, i da Srbi u ovoj borbi služe apsolutističkim tendencijama bečkoga dvora. Pošto se, pak, Mađari bore za opštu slobodu, voljan je on da se pusti u pregovore s njima... Možda je Stratimirović, nezadovoljan što ne može da postane vojvodom srpskim, u nastupu slabosti i iz ličnih motiva hteo da pruži ruku dojučerašnjem neprijatelju, zaboravivši na sve grozote koje su Mađari naneli Srbima za vreme građanskog rata. Patrijarh je, nesumnjivo, mislio na ove potajne pregovore, ili bar razgovore, kada je u svojoj proklamaciji narodu napadao na »smutljivce i neprijatelje narodne sreće« koji idu na to »da sa svojim protivnim mnjenijama narod uznemire, prinošene njegove velike žertve kao usiljavanje mu predstave i visokoslavno vrhovno praviteljstvo i narodne poverenike u podozrenije kod naroda dovedu«...« (str. 352).

Alj svoje pristajanje uz nosioce četrdesetosmaške reakcije i kontrarevolucije Radonić je u punoj mjeri ispoljio u svojoj raspravi 1948-e. On tu ne samo da glorificira Rajačića, nego uzima u obranu gotovo sve kontrarevolucionare (moglo bi se čak reći: bez obzira na vjeru i narodnost), o kojima govori: i Srbe, i Austrijance, i Mađare, pa čak, izuzetno, — i Hrvate.

U sukobu između demokratskih, narodnih, revolucionarnih snaga srpskoga pokreta i patrijarha Radonić je u glavnom po pravilu na strani patrijarhovoj, odobravajući njegove postupke i osuđujući držanje opozicije. Ali katkad on mora patrirjarha da uzme i u obranu zbog nekih njegovih sasvim grubih, očito protivnarodnih čina. Tada ga Radonić opravdava ili time, da nije bio pravnik, ili time, da je »starac« nešto »smetnuo s uma«. Veoma je zanimljivo, kada akademik Radonić ovog nosioca naše četrdesetosmaške reakcije prikazuje kao — romantičara. Tako na str. 212 tvrdi, da je Rajačić »romantično nastrojen«. A kada se patrijarh, sam reakcionar, želi da osloni na isto tako reakcionarni ruski carizam, onda se to, po Radoniću »*romantični pravoslavac*« obraća »*jednovernoj Rusiji*« (str. 219 i 220).

Osjećajući međutim, da je Rajačićeva četrdesetosmaška uloga bila gotovo ista kao i Jelačićeva, a u strahu da ne ispadne i suviše pristran prema Rajačiću, on je na str. 202 svoje akademske rasprave proglasio i Jelačića zajedno s njegovim suvremenicima isto tako za romantičara pa čak i za dobrog Slovena. »*I Jelačić, kao i njegovi romantički nastrojeni savremenici, bio je dobar Sloven...*«

Uistinu iznenađuje ona objektivnost, kojom dr. Radonić želi da opravda gotovo sve narodne izdajice i sluge reakcije o kojima piše, koji su (više ili manje, prije ili poslije) radili na kontrarevolucionarnom gušivanju četrdesetosmaških narodnih pokreta.

Tako je Stadion, austrijski ministar unutrašnjih djela u vrijeme provođenja najbezobzirnije kontrarevolucije, za Radonića — »*liberalni grof Stadion*«! (str 181)

Agent bečke vlade i glavni savjetnik patrijarhov u kontrarevolucionarnom ugušivanju srpskog vojvođanskog pokreta, general Mayerhofer — »naklonjen je bio donekle Srbima, ne toliko što bi njima iskreno simpatisao, koliko što je mislio da kao »stručnjak« za balkanske stvari načini što bržu i sjajniju karijeru« (str. 172); patrijarh se »mnogo uzdao u generala Majerhofera koji je, *radeći u interesu Srba* (podcrtao V. B), poglavito mislio na sebe.« (str. 205) — Druga desna ruka patrijarhova Jakov Živanović, koga narodna štampa oštro napada zbog njegova pomaganja Rajačićeve protivnarodne politike, za Radonića je »neobično sposoban«. (str. 198) General Görgey mu je »simpatičan« (str. 210), — valjda zato, što je kapitulirao pred »jednovjernom« ruskom carskom vojskom. (Naravno da je u takvoj postavi morao loše da prođe siromah poljski pukovnik Bistrzonowski, — i to ne samo zato, što nije bio general, nego zato, što je bio revolucionar i što je radio na savezu demokratskih narodnih pokreta protiv austro-ruske, evropske kontrarevolucije.)

Ali Radonićevi hvalospjevi kontrarevolucionarima dostižu svoj vrhunac kad piše o crno-žutom carsko-austrijskom generalu Rukavini, koji je bio jedan od najvećih neprijatelja i srpskog naroda i vojvođanskog ustanka i četrdesetosmaške revolucije uopće. Taj sluga kontrarevolucije za sve vrijeme Četrdesetosme nastupao je kao krvnik svog vlastitog srpskog naroda u Vojvodini, raspuštao ustaničke vlasti, narodne odbore, progonio srpsku narodnu vojsku, ukidao na teritoriju, koji je preoteo od naroda, srpski jezik i uvodio njemački, i t. d., i t. d.; pa iako je štetočinski rad ovog izdajnika Radoniću dobro poznat, on je ipak o tom Rukavini napisao između ostalog i ovo:

»Jedan deo austrijske vojske ispred Bema povuče se u Temišvar koji je junački branio stari general Djuro Rukavina, tada u 72 godini života.« (str. 211)

»U poslednjoj fazi rata vidno se istakao stari lički vuk, general Djuro Rukavina, ogorčeni protivnik patrijarha Rajačića. Dok je austrijska posada u Aradu predala grad mađarskom generalu Večeju već 1 jula, Rukavina junački i uporno branio je grad Temišvar. U gradu je vladala glad, a zaraza satirala stanovništvo i vojnu posadu. 72-godišnji general n je popuštao, nego je grad, 9 avgusta, predao u ruke austrijskom generalsimusu Hajnau. Odlikovan jednim od najvećih i najređih ordena, redom Marije Terezije, stari junak umro je od zaraze takođe. Umro je zadovoljan, što je do kraja izvršio poverenu dužnost...« (str 238—239)

Akademik Radonić u svojoj raspravi pokazuje veliku slabost prema generalima, i to naročito prema carskim austrijskim generalima. I ne samo onda, kada su, poput Rukavine, junački borci na strani kontrarevolucije, nego i onda, kada su — autori. Na str. 160 svoje akademske rasprave Radonić navodi članak o Rukavini, što ga je napisao bivši austrijski general Vladimir Laxa u Stanojevićevoj Enciklopediji. Tu general Laxa kuje u zvijezde generala Rukavinu, jer se ovaj kroz pedesetak godina »isticao«, i »odlikovao« hrabro ratujući kao austrijski carski najamnik protiv slobode naroda za tuđ račun. Ovakvo shvaćanje odvelo je pod okupacijom ovog generalskog spisatelja iz Stanojevićeve Enciklopedije ravno u Pavelićeve generale.

Radonićevo mišljenje o Rukavini ne razlikuje se mnogo od stanovišta generala Laxe, samo što su Radonićevi hvalospjevi Rukavini oduševljeniji, superlativniji. To generalsko najamničko shvaćanje o plaćenicima koji zatiru slobodu prenio je Radonić u Glas nove Srpske akademije nauka, a da pri tom ni okom trepnuo nije.

Akademik Radonić ne piše hvalospjeve samo pojedinim generalima i ne uzima u obranu samo pojedine carske komesare i ministre. On je toliko širokogrud i velikodušan, da pardonira i čitave dinastije zbog njihova zločinačkog i protivnarodnog rada u doba Četrdesetosme. On tako ni jednom riječju ne pominje činjenicu, da je Karađorđevska dinastija i njena vlada zbog sebičnih dinastijskih interesa bezobzirno izdavala stvar srpskog naroda za revolucije. Naprotiv, Radonić je od tadanjeg predstavnika te dinastije Kneza

Aleksandra Karađorđevića napravio gotovo čak revolucionara: »... srpski knez Aleksandar Karađorđević, sanjajući o velikoj srpskoj državi, *ponesen je bio idejama poljske emigracije.*« (podcrtao V. B.) (str. 217)

A da ostane *idealno* objektivan i pravičan, Radonić je gotov da ispriča i Habsburšku dinastiju i austrijsku vladu zbog njihova držanja, i to naročito prema Srbima, u četrdesetosmaško doba. Tadašnji car bio je krivo savjetovan, a vlada krivo obaviještena: tako je car Franc Josip I prestao da bude poklonikom ustavne slobode »pod uticajem konservativnoga kneza Feliksa Schwarzenberga« (str. 178), a predsjednik vlade knez Schwarzenberg i njegov ministar unutrašnjih djela grof Stadion »nisu poznavali prilike u Vojvodini« (str. 176). Generalisimus austrijske vojske i vrhovni upravitelj Ugarske knez Windischgrätz bio je protiv prava srpskog naroda u glavnom samo zato, jer ga je Rukavina krivo obavještavao o Srbima. »Izvještavan jednostrano i subjektivno od Rukavine o radu Patrijarha i Glavnog odbora, Vindišgrec je, u pismu patrijarhu iz Đenđeša od 4 marta, energično ponovio da se za trajanja rata ne može ostvariti carem obećano proširenje prava srpskom narodu.« (str. 177) Malo dalje, na istoj strani, Radonić ponovno uzdiše: »Velika je šteta što je generalisim austrijske vojske informisan bio samo s jedne zainteresovane strane.« »Neprijateljski izvještaji protiv Srba i njihove uprave... Windischgrätzu doprineli su dosta da su Srbi tako zlo prošli u t. zv. oktrojisanom ustavu od 4 marta 1849« (str. 178). »... Vlada (austrijska, op. V. B.) nije mnogo verovala Srbima. Intrige mađarskih konzervativaca uspele su ne samo kod kneza Windischgrätza nego i kod Centralne vlade...« (str. 189).

Radonić će, međutim, u svom austrofilstvu nadmašiti samoga sebe onda, kada predbacuje patrijarhu, što se nije dovoljno trudio da ugodi austrijskoj vladi; pa umjesto da pogodi njene centralističke želje, pa da unaprijed nastoji da im se sasvim prilagodi, — on je »nespretno i lakomisleno« izrađivao neke projekte vojvođanskog ustava, koji nisu bili po ćudi bečkoj vladi, — i tako zbog te nedovoljne pokornosti i poslušnosti prema austrijskom ministarstvu gotovo upropastio srpsku stvar.

»Njegova nespretnost i lakomislena brzina u izradi projekta ustava za Vojvodinu, kao i objava toga nacrta u beogradskim Srpskim novinama 1849. škodili su, takođe, mnogo. Trebalo je, dalje, da se Rajačić više trudio da bolje upozna prilike na Bečkom dvoru i po mogućstvu što bolje prozre namere kneza Švarcenberga, čijom je ličnošću začaran bio mladi austrijski car Franc Josif I. U mesto da bude na čisto s tim da će Švarcenberg veoma teško pristati na federativno uređenje Habzburške monarhije, Rajačić se oduševljavao nacrtom ustava slovenskih parlamentaraca u Kromjerižu, koje je Švarcenberg najurio, naturivši narodima Monarhije ustav od 4 marta 1849.« (str. 242—243)

U stvari austrijska vlada nije radila protiv srpskog pokreta i nije ga definitivno ugušila zato, jer nije poznavala prilike u Vojvodini, jer je sama bila krivo obaviještena a njen generalisim pristrano informiran i jer su protiv Srba intrigirali mađarski konzervativci, — kako se to čini akademiku Radoniću. Neprijateljstvo, mržnja bečke vlade protiv Srba i njena nepromjenljiva volja da uništi srpski ustanak — bili su određeni sasvim drugim uzrocima. To je bila mržnja feudalaca protiv jednog seljačkog naroda, koji plemića gotovo i nije imao, — to je bilo neprijateljstvo i borba aristokratske vlade protiv jednog demokratskog oslobodilačkog pokreta, koji se s uspjehom bio podigao protiv ugnjetavanja svake vrste: i soldateske u Granici, i plemićke županije u provinciji, i spahijske na veleposjedu; to je vladajuća njemačka nacija išla za daljim porobljavanjem jednog dotle potlačenog slavenskog naroda, koji je u proljeće četrdesetosmaške revolucije bio ustao i protiv nacionalnog ugnjetavanja.

I nije patrijarhovo tobože nesavitljivo, otporno držanje prema bečkoj vladi pridonijelo propasti srpskog ustanka — kako bi to želio da prikaže Radonić, — nego naprotiv,

Rajačićevo pretjerano pokorno služenje austrijskoj reakciji, njegovo ugušivanje, slabljenje, uništavanje naprednih elemenata srpskoga društva znatno je pripomoglo, da revolucionarne, demokratske snage ustanika budu svladane sa strane kontrarevolucije.

Nije dakle do napadaja austrijske vlade na srpski pokret došlo zbog ovakvih ili onakvih izvještaja ili intriga, nego su se tu neminovno sukobile sile feudalne sa silama narodnim, kontrarevolucija s revolucijom.

Čitalac ove akademske rasprave često nije na čistu s time, za koju se reakciju autor više zalaže: da li za domaću, patrijarhovu, ili za onu opće austrijsku, jer da je na strani i jedne i druge, o tom nema nikakve sumnje.

Navest ćemo još samo dva, u tom pogledu veoma karakteristična mjesta, iz kojih se vidi, kad za Radonića kreću stvari na bolje, i šta on smatra povoljnim rješenjem za Srbe.

»Usled uspeha maršala Jovana Radeckog u Lombardiji, u julu 1848., krenule su stvari na bolje u austrijskim naslednim zemljama.« (str. 159).

Dakle: kad je kontrarevolucija izvojevala svoje prve presudne pobjede, onda su u Austriji stvari — *krenule na bolje!*

»Veoma je karakteristično Jelačićevo pismo knezu Švarcenbergu iz Cegleda od 28. marta 1849. Posle razgovora s generalom Majerhoferom, koji ga je bio posetio, mišljenja je da Vojvodina treba da dobije svoje granice, patrijarhu da se poveri privremena uprava u njoj, a generalu reorganizacija tamošnjih graničarskih pukova. Jelačić je tada predlagao ovako povoljno rešenje za Srbe zbog tadašnje rđave austrijske situacije na bojištu... Međutim, karakteristično je da je njegov predlog samo privremene prirode, daleko od toga da bude trajan, definitivan...« (Str. 203).

Radonić dakle prikazuje kao *povoljno rješenje za Srbe ono,* što je narod smatrao najvećim zlom, i protiv čega su se ustanici odlučno borili, a to je, prvo: »da se privremena uprava povjeri patrijarhu« — što je značilo da se patrijarh postavi za carskog komesara, a da se narodna vladavina, demokratski narodni odbori ukinu, — i drugo: da se omrznutom generalu Mayerhoferu povjeri vrhovna vojna uprava, u cilju uništavanja *narodne,* demokratske vojske i uspostavljanja starog graničarskog sistema carske soldateske.

Na završetku ovog poglavlja treba se zadržati na jednom rijetkom Radonićevu odstupanju od svoga načina pisanja. Dok kroz čitavu svoju raspravu provodi dosljedno svoje idealističko shvaćanje u tretiranju ljudi i pojava, ne uočavajući nigdje društvenu povezanost i klasnu uvjetovanost, svodeći sve na lične momente, slobodu volje, karakter i odgoj historijskih osoba (on na primjer gotovo po pravilu brani Rajačića lično, njegovu *ličnu* politiku), — dotle u jednom jedinom slučaju Radonić vidi i neku *društvenu* formaciju, govori o stanovištu, o shvaćanju jednog dijela društva. Visoki kler, više pravoslavno svećenstvo je u Vojvodini onaj *društveni* faktor, na čiju se stranu postavlja, čiju politiku (pridržavanja zastarjelih privilegija) podržava dr. Radonić.

Ovakvom svom shvaćanju on je dao izraza još u svojoj radnji iz 1938. Iznoseći Rajačićev govor, održan o Požunskom Saboru 1843., Radonić ističe: »Rajačić se tom prilikom pozivao na stare srpske privilegije koje će njemu i njegovu narodu ubrzo da posluže kao podloga u borbi za opstanak.«[52] U svojoj akademskoj raspravi Radonić se često vraća na ovaj problem, o kome, između ostalog piše:

»Nije se onda čuditi što se Ruvarac onako bezrazložno oborio na srpske privilegije, glavni i skoro jedini oslon patrijarha i njegovih saradnika u traženju autonomne srpske oblasti u Ugarskoj. Izvrstan ispitivač izvora, ali slab pravnik, još slabiji političar, Ruvarac

[52] »Slike iz istorije...«, str. 320—321.

nije shvatio pravni značaj privilegija, niti je dobro ocenio vreme u kome su one postale.« (str. 158—159) »... Sem toga, politička osnova u srpskim zahtevima bila je daleko jača od istorijsko-pravne. Da su Srbi veću težinu položili na manifest cara Leopolda od 6. aprila 1690., gde im je bila zajemčena teritorijalna avtonomija u slučaju da se Turci istisnu iz krajeva naseljenih Srbima, možda bi bolje prošli. Pored toga, nije trebalo izgubiti iz vida odluke Temišvarskoga sabora od 1790. koji je za Banat, kao srpsku zemlju, tražio političko-teritorijalnu avtonomiju sa despotom na čelu. Carske privilegije od 1690. i 1691. zajemčile su Srbima, *baš na zahtev srpskog visokog klira,* versko-prosvetnu avtonomiju. *Da je u nas* od 1690. do 1699. *bilo više sloge izmedu klira i naroda,* Srbi su mogli bolje da iskoriste pobedu Austrije nad Turcima 1691. kod Slankamena...« (str. 242).

Sav napredak srpskog društva u Vojvodini u drugoj polovici 18. i u prvoj 19. vijeka kretao se je u znaku borbe između naroda i progresivnih građanskih snaga na jednoj i višeg pravoslavnog svećenstva na drugoj strani. Godine 1848. srpski i hrvatski narod je i u svojim narodnim zahtijevanjima, i u Saboru, i u narodnoj štampi odlučno ustao da definitivno obračuna s mračnjaštvom, reakcionarstvom, i izrabljivalaštvom, izdajništvom i svim ostalim protivnarodnim zloupotrebama i jedne i druge crkve. Godine 1848. srpski ustanici vodili su borbu za nova, nacionalna, politička i socijalna prava, i pridržavati se privilegija u to doba moglo je još samo da znači smetnju i kočnicu narodnoga razvitka u doba revolucije, jačanje pozicija crkve, a slabljenje demokratskih, progresivnih snaga u srpskome društvu. I nema nikakve sumnje, da je Ruvarčevo stanovište potkraj devetnaestog, a Save Tekelije potkraj osamnaestog stoljeća — o zastarjelosti privilegija i njihovoj štetnosti po srpski narod — bilo ne samo naprednije, nego i daleko ispravnije od današnjeg Radonićeva shvaćanja o ulozi privilegija i njihova branioca, visokoga pravoslavnog klera.

III

ZAKLJUČAK

Zadatak naše historiografije u vezi s proučavanjem Četrdesetosme sastoji se u tome, da nam otkrije i prikaže šta je mislio, radio i htio puk u doba revolucije, oko kakvih su se političkih ideala grupisali, kakve su akcije poduzimali najširi, potlačeni slojevi srpskog i hrvatskog društva. Našoj novoj historijskoj znanosti stalo je prije svega do toga, da ispita, kako su se držale pojedine klase, kako su na razvoj četrdesetosmaškog pokreta djelovale klasne suprotnosti i društvene borbe. Za nas je najbitnije da saznamo, kada se u novijoj južnoslavenskoj prošlosti razdijelilo naše društvo u dva fronta, na pobornike progresa i slobode, i na predstavnike ugnjetavanja i reakcije; kada je i zašto dolazilo do sukoba između te dvije fronte, kako su se Četrdesetosme držale napredne, demokratske društvene snage, zašto su se borile, s kakvim uspjehom i kakvim sredstvima.

Nasuprot tome, Radonić je u svojoj raspravi sve smiješao, »sjedinio«, zamaglio. Ne videći u srpskom ustanku osim Rajačića uglavnom ništa drugo, on je sve to naše četrdesetosmaško zbivanje prekrio i zamračio poistovetujući ga s patrijarhovom ulogom.

Identificiranjem cijelog srpskog narodnog pokreta s patrijarhom Rajačićem (kao i onog hrvatskog s banom Jelačićem) neistinito se prikazuje historija naših naroda, historija srpskog i hrvatskog puka. Tezu (koju Radonić tako uporno ističe), da je Rajačić bio isključivi predstavnik srpskog (a Jelačić hrvatskog) narodnog pokreta izmislili su i podržavali reakcionarni domaći protivnarodni elementi i tuđinački, nacionalni neprijatelji naših naroda. Jer ne čini se našim narodima krivo onda, kada se žigoše istinska kontrarevolucionarna uloga Rajačića i Jelačića (svi su narodi Četrdesetosme imali svoje nosioce kontrarevolucije), nego onda, kada se ta kontrarevolucionarnost Rajačićeva i Jelačićeva — nehistorijski, nenaučno i neistinito — prenosi na čitav hrvatski i srpski ustanički narod.

Nosioci naših narodnih pokreta Četrdesetosme, kao pravi predstavnici narodne volje i narodnog raspoloženja pod najtežim uvjetima (pod pobjedonosnim naletom kontrarevolucije) odvojili su se od rajačićevsko-jelačićevskih predstavnika reakcije, suprotstavili im se, žigosali njihov izdajnički rad i odlučno i požrtvovno se borili protiv njihove politike.

Pokušaj, da se sto godina kasnije zataška ova borba, da se rehabilitira patrijarh Rajačić, — nije plod samo Radonićeva nepravilnog idealističkog shvaćanja historije, nego proizlazi i otuda, što se je autor u ovoj svojoj raspravi stavio na stranu onih društvenih klasa i onih političkih koncepcija, koje su još 1848. bile osuđene na propast.

Njegova osuda borbe, koju napredne, demokratske snage srpskog društva vode protiv Rajačića, njegovo isticanje, da je visoki kler (i prije revolucije, a ne samo Rajačić Četrdesetosme) imao pravo i vodio ispravnu politiku, da je patrijarhova uloga u ustanku bila pozitivna, a ona njegovih protivnika (predstavnika narodnoga otpora) negativna, da su oslobodilačke, revolucionarne, antiaustrijske težnje i nastojanja štetila narodu, a klerikalno-reakcionarna koristila — sve to jasno obilježava tendencioznost Radonićeva pisanja o ustanku. Pa i sama okosnica njegove rasprave — sukob između patrijarha i Rukavine — ide za tim, da se ovim nebitnim, sporednim sporom između dvojice bečkih slugu prikrije onaj glavni, najvažniji sukob, koji je gotovo za sve vrijeme ustanka, a naročito u drugoj njegovoj etapi postojao između ustaničkog naroda, pobornika nacionalno-političkog i socijalnog oslobođenja (naprednog građanstva srpskog, radikalnih demokrata, predstavnika puka) s jedne strane, i, s druge, Rajačića, koji Četrdesetosme nastupa i kao spahija, i klerikalni reakcionar, tuđi sluga, carski komesar i sprovodnik kontrarevolucije, koja guši sva narodna prava i slobode.

Još su teža i štetnija ona Radonićeva prešućivanja, do kojih dolazi u njegovom pisanju o hrvatsko-srpskim odnosima za revolucije. Govoreći opširno o tome, kako je vođa hrvatskog pokreta, Jelačić, svim silama radio na uništenju Vojvodine srpske, predstavnik srpskog ustanka Rajačić ustajao odlučno protiv Hrvatske, a eksponent srbijanske vlade Garašanin nagovarao Mađare, da s vojskom udare Hrvatima u leđa, — naš akademik ne zna i ne će da zna ništa o tome, kako se je srpski i hrvatski narod držao u ovom pitanju, kako su se njegovi pravi predstavnici odlučno borili za ostvarenje bratstva i jedinstva. Radonić, koji u svojoj raspravi stiže da priča o svemu i svačemu, pa između ostalog čak i o tome, kako je dvorski kapelan Josip Juraj Strossmayer bio »rado gledan od nadvojvotkinje Sofije«,[53] i kako je knez Schwarzenberg za vrijeme svoje diplomatske službe u Londonu imao skandal s groficom Elenbero[54] — što uistinu nema nikakve veze ni sa historijom ni sa Četrdesetosmom — taj Radonić nije stigao da progovori ni jedne riječi o onom značajnom i sjajnom otporu, što su ga nosioci naših narodnih pokreta pružali razbijačima narodnoga jedinstva, o onoj protivrajačićevskoj i protivjelačićevskoj borbi, koja predstavlja najpozitivnije poglavlje u historiji naše Četrdesetosme.[55]

U cijelosti rasprava akademika Radonića znači uskrisivanje stare idealističke škole sa svim njezinim negativnostima i, što je važnije, uvlačenje šovinističko-reakcionarnog shvaćanja buržoaske historiografije u izdanja nove akademije. I baš zato, jer sa toga mjesta mogu ova kriva, zastarjela, nenaučna shvaćanja negativno i zbunjujući da djeluju na našu novu historiografiju — bilo je potrebno da se odbiju sva Radonićeva zastranjenja i da se isprave sva pojedina njegova naopaka postavljanja i rješavanja četrdesetosmaških historijskih problema.

Vaso Bogdanov

[53] str. 180.
[54] str. 172.
[55] Dokumentarni materijal o toj borbi vidi u »Hrvatska ljevica...«, str. 217—323, 380—408; i »Društvene i političke borbe...«, str. 196—217, 219—237, 269—286.

HISTORIJSKI ZBORNIK

GODINA II 1949 BROJ 1-4

TISAK I NAKLADA NAKLADNI ZAVOD HRVATSKE / ZAGREB

REDAKCIONI ODBOR

VLADIMIR BABIĆ
MIROSLAV BRANT
GRGA GAMULIN
MARKO KOSTRENČIĆ
JAROSLAV ŠIDAK

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

JAROSLAV ŠIDAK

IZDAJE

POVIJESNO DRUŠTVO HRVATSKE

ZAGREB

Izdanje Nakladnog zavoda Hrvatske

Za nakladnika Dr. *Edo Musić*
Naklada 3.500 primjeraka
26 štampanih araka
Tiskanje dovršeno 8. I. 1950
u tiskari Nakladnog zavoda Hrvatske
Zagreb, Frankopanska 26

45137